

Thematisch Programmaplan

Nationaal Programma Groningen

Voorwoord

Route naar de toekomst

Groningen heeft de toekomst. Nationaal Programma Groningen geeft ons de mogelijkheid om daar flink in te investeren. Dat is nodig omdat de regio zich in een roerige tijd bevindt en het vertrouwen in de toekomst weer moet worden opgebouwd. Het Rijk, de provincie en de gemeenten hebben de handen ineen geslagen om samen te werken aan het perspectief voor het gebied en zijn inwoners. Dat gaat stap voor stap. Vanuit de stevige basis die het programmakader biedt, zijn we nu gekomen tot een thematisch programmaplan. We zien het als een reis die we maken en waarvoor we de belangrijkste voorbereidingen hebben getroffen. Daarmee komt nu het moment dat we samen op weg gaan!

We willen deze reis vooral samen maken en met alle reisgenoten stappen zetten die leiden tot een structurele verbetering van de welvaart en het imago van Groningen. Stappen zetten die concrete kansen betekenen voor inwoners van de provincie Groningen door het versterken van de economie, de energietransitie, vergroening van bedrijven en verdergaande digitalisering. Maar we gaan ook investeren in verbeterde bereikbaarheid binnen de provincie, met duurzame mobiliteit en zoveel mogelijk CO₂-neutrale infrastructuur. We willen een impuls geven aan de Groninger bodem en het watersysteem, waarbij we volop oog hebben voor klimaatadaptatie, duurzame landbouw, cultuur, erfgoed en toerisme. Bij al deze thema's stimuleert en verbindt de provincie diverse partijen in het gebied. Tegelijkertijd zijn er ook onderwerpen waar de gemeenten of regionale belanghebbenden in de eerste plaats verantwoordelijk voor zijn, maar waaraan de provincie op diverse manieren een constructieve bijdrage levert. Bijvoorbeeld bij belangrijke vraagstukken als een goede gezondheid, een betere aansluiting van het onderwijs op de gevraagde kennis en vaardigheden van de toekomst en een fijne leefomgeving voor alle Groningers.

Nationaal Programma Groningen biedt kansen die Groningers als geen ander verdienen. Met het besef dat we een lange weg te gaan hebben, beseffen we ook dat we die weg alleen samen willen afleggen. Samenwerking is dus essentieel. Dit programmaplan is dan ook een uitnodiging aan overheden, bedrijven, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties die Groningers vertegenwoordigen om goede ideeën voor de uitvoering aan te dragen. Nationaal Programma Groningen is een programma dat groeit, dat geldt ook voor dit thematisch programmaplan. Met alle stappen die we samen zetten, door het plan concreter, scherper en aansprekender voor de Groningers te maken, geven we samen route aan naar de toekomst. Groningen vormt zelf de toekomst!

Gedeputeerde Staten van de provincie Groningen

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	5
1.1 Nationaal Programma Groningen	5
1.2 Thematisch Programmaplan	7
1.3 Programmalijnen.....	8
1.4 Uitvoering.....	9
1.5 Monitoring & Rapportage	10
1.6 Duurzaamheid.....	11
1.7 Toekomstbestendigheid	11
1.8 Leeswijzer.....	12
2. Toekomstbestendige economie.....	13
2.1 Energietransitie.....	15
2.2 Vergroening van de bedrijvigheid.....	17
2.3 Digitalisering	19
3. Ons Groninger landschap.....	21
3.1 Klimaatadaptatie en levend landschap	22
3.2 Ruimtelijke kwaliteit, landschap en erfgoed	24
3.3 Duurzame landbouw.....	26
3.4 Vrijtijdseconomie	27
4. Bereikbaarheid.....	29
4.1 Verduurzaming van mobiliteit en infrastructuur.....	31
4.2 Keten- en deelmobiliteit	32
4.3 Slimme mobiliteit.....	34
5. Van onderwijs naar kennis en vakmanschap.....	36
6. Groningen als fijne leefomgeving	39
6.1 Fysieke leefomgeving.....	41
6.2 Sociale leefomgeving	41
7. Gezondheid: meer gezonde jaren.....	43

8. Financiën	46
8.1 Thematisch budget	46
8.2 Financiële bandbreedte thematisch programma	47
8.3 Thematische projecten 2018 & 2019	48
9. Randvoorwaarden.....	50
9.1 Participatie	50
9.2 Integraliteit	51
9.3 Proportionaliteit	52
9.4 Samenhang	52
9.5 Toekomstbestendigheid	53
9.6 Cofinanciering	54
Bijlage.....	55

1. Inleiding

1.1 Nationaal Programma Groningen

Nationaal Programma Groningen is in het leven geroepen om Groningers perspectief te bieden. In het programma werken inwoners, gemeenten, de provincie, het Rijk, het bedrijfsleven en andere organisaties samen aan een bloeiende toekomst voor Groningen. Het structureel vergroten van de *brede welvaart* van elke Groninger en het verbeteren van het *imago* van Groningen staan daarbij centraal.

Brede welvaart gaat om meer dan alleen materiële welvaart. Het gaat ook om factoren als gezondheid, opleidingsniveau, het gevoel van veiligheid, de toegankelijkheid van voorzieningen en de kwaliteit van de leefomgeving. In essentie gaat het om het geluk en welbevinden van de Groningers. Imago verwijst naar het beeld dat bewoners, bezoekers en ook bedrijven van de provincie hebben. Dit bepaalt mede de aantrekkelijkheid van de provincie voor inwoners, bedrijven en bezoekers. De aardbevingsproblematiek heeft het imago van de provincie beschadigd. Met Nationaal Programma Groningen kunnen we de provincie weer in zijn kracht zetten. De investeringen die worden gedaan vanuit het programma moeten hieraan bijdragen. Het programma is geslaagd als Groningers weer vertrouwen hebben in de toekomst en het imago van Groningen is verbeterd.

De bestuursovereenkomst¹ die in maart 2019 is gesloten tussen het Rijk, de provincie en de gemeenten in het aardbevingsgebied, vormt de basis voor de samenwerking tussen overheden binnen Nationaal Programma Groningen. Met die overeenkomst zijn het Rijk en de regio

¹ Nationaal Programma Groningen, Bestuursovereenkomst, maart 2019. Een uitwerking van de afspraken van de bestuursovereenkomst is te vinden in: [Nationaal Programma Groningen, Een programma dat groeit, Afspraken over Nationaal Programma Groningen, maart 2019.](#)

overeengekomen dat zij een gezamenlijke verantwoordelijkheid hebben om de doelstellingen en ambities van Nationaal Programma Groningen te realiseren. Dat vormt het vertrekpunt voor de regio en de verantwoordelijke ministeries om de komende jaren gezamenlijk op te trekken en elkaar te versterken, zowel inhoudelijk als financieel. De bestuursovereenkomst vormt daarmee de verankering van de eerste afspraken die in 2018 tussen het Rijk en de regio zijn gemaakt over Nationaal Programma Groningen en eerder zijn vastgelegd in het zogenaamde 'startdocument'².

Het afgelopen jaar is gewerkt aan de verdere ontwikkeling van Nationaal Programma Groningen, wat geresulteerd heeft in een programmakader³ als fundament voor het programma. Eind 2019 is dit programmakader vastgesteld door het Algemeen Bestuur van het programma, door de raden van gemeenten in het aardbevingsgebied en door Provinciale Staten. In het programmakader staan vier ambities beschreven waarmee we de brede welvaart en het imago kunnen verbeteren. Dit zijn *Economie*, *Werken en leren*, *Leefbaarheid* en *Natuur en klimaat*. Voor elke ambitie zijn indicatoren geselecteerd waarmee de effecten gemeten worden van de investeringen die met het nationaal programma worden gedaan.

² Nationaal Programma Groningen, Startdocument, oktober 2018.

³ Nationaal Programma Groningen, Programmakader, september 2019.

1.2 Thematisch Programmaplan

Hoe we invulling gaan geven aan Nationaal Programma Groningen staat in de programmaplannen die opgesteld worden. De gemeenten in het aardbevingsgebied stellen elk een lokaal programmaplan op en de provincie een thematisch programmaplan. De lokale programma's richten zich op onderwerpen die lokaal of regionaal spelen en waarbij het eigenaarschap en de regie primair op gemeentelijk niveau ligt. Het thematisch programmaplan gaat over thema's die het lokale niveau overstijgen en waarbij een provinciale aanpak nodig is. Dat onderdeel van het nationaal programma wordt ook wel het 'thematisch deel' of het 'thematisch programma' genoemd en gaat over de gehele provincie.

Het voorliggend thematisch programmaplan biedt de kaders voor het thematisch deel van het nationaal programma. Het laat zien in welke onderwerpen we de komende tien jaar met het thematisch programma gaan investeren om de doelstellingen van Nationaal Programma Groningen te behalen. Het biedt inzicht in wat we willen bereiken en welke financiële middelen daarvoor beschikbaar zijn. Ook benoemen we aan welke ambities en onderliggende indicatoren uit het programmakader wordt bijgedragen. Wat we uiteindelijk op het niveau van de uitvoering met welke partijen realiseren, staat nog niet in dit programmaplan en zal later worden toegevoegd in de vorm van een uitvoeringsparagraaf.

De provincie voert de regie over het thematisch programma en is verantwoordelijk voor het opstellen van dit thematisch programmaplan. Het programma wordt echter nadrukkelijk samen met andere overheden, het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties nader ingevuld. Zo is dit programmaplan opgesteld op basis van de inbreng die sinds 2018 in het kader van Nationaal Programma Groningen is verzameld bij inwoners, regionale partijen en gemeenten. Ook is het programma voor zover mogelijk gespiegeld aan de eerste resultaten van Toukomst.⁴ Nationaal Programma Groningen is een 'programma dat groeit'. Dat geldt ook voor dit programmaplan. Het is een groeidocument dat we jaarlijks gaan actualiseren, steeds in overleg met onze maatschappelijke en bestuurlijke partners. Deze actualisaties vinden plaats binnen de kaders van dit thematisch programmaplan.

⁴ Voor het onderdeel Toukomst en de initiatieven die daarmee worden gefinancierd wordt een apart programmaplan opgesteld door het programmabureau.

1.3 Programmalijnen

Met de vier ambities uit het programmakader als basis is in opdracht van het bestuur van Nationaal Programma Groningen - mede op basis van de geleverde inbreng vanuit belanghebbenden - een zestal programmalijnen geformuleerd. Via elke programmalijn wordt bijgedragen aan verschillende ambities uit het programmakader. De programmalijnen waarborgen de samenhang tussen de lokale programmaplannen en dit thematisch programmaplan. Dit thematisch programmaplan is opgebouwd aan de hand van die zes programmalijnen:

- *Toekomstbestendige economie*
- *Ons Groninger landschap*
- *Bereikbaarheid*
- *Van onderwijs naar kennis en vakmanschap*
- *Groningen als fijne leefomgeving (stads- en dorpsvernieuwing)*
- *Gezondheid: meer gezonde jaren*

De lijnen vragen elk om een eigen aanpak en om betrokkenheid van verschillende coalities van partijen. Het schaalniveau van een onderwerp is bepalend voor welke partij primair aan zet is bij de uitvoering om maximaal structureel effect te bereiken. Een aantal programmalijnen waarin via het thematisch deel van het programma wordt geïnvesteerd, is niet uitsluitend een provinciale aangelegenheid. Het eigenaarschap en de regie bij die lijnen, is niet alleen bij de provincie te beleggen, maar behoort toe aan een coalitie van meerdere regionale partijen. Dit geldt met name voor de thema's onderwijs en gezondheid. Op die onderwerpen zijn al coalities gevormd die deze regie kunnen voeren: het Akkoord van Groningen en het Platform Regionale Arbeidsmarkt op de thema's onderwijs en arbeidsmarkt en het Preventieoverleg Groningen op het thema gezondheid. In dit programmaplan verwijzen we naar deze onderwerpen als 'regionale thema's' om het onderscheid aan te geven met de meer lokale en provinciale onderwerpen.

De regionale thema's zijn onderdeel van dit thematisch programmaplan, maar moeten in de komende periode verder uitgewerkt worden samen met de voorgenoemde regionale coalities en andere belanghebbenden. Het programmabureau van Nationaal Programma Groningen zal met name bij deze regionale thema's een belangrijke faciliterende rol spelen om partijen en initiatieven bij elkaar te brengen. De onderwerpen waarvan de regie primair bij de provincie ligt (Toekomstbestendige economie, Ons Groninger landschap en Bereikbaarheid), zijn in het thematisch programmaplan meer uitgewerkt dan de onderwerpen waarin de provincie meer volgend is aan de lokale plannen van gemeenten of plannen van regionaal samenwerkende organisaties (Van onderwijs naar kennis en vakmanschap, Groningen als fijne leefomgeving en Gezondheid: meer gezonde jaren). De verdere concretisering van de laatste drie programmalijnen en de rol die de provincie kan leveren, vindt dus in latere actualisaties van dit programmaplan plaats.

Voor de onderwerpen die vallen onder dit thematisch programmaplan is nadrukkelijk aansluiting gezocht bij nationale en Europese programma's, bij initiatieven van bedrijven en bij mogelijkheden tot cofinanciering. Zo ligt Nationaal Programma Groningen geheel in lijn met de door het kabinet gepresenteerde 'Groeibrief' waarin het zijn strategie uiteenzet voor economische groei. Daarnaast

sluit het nationaal programma goed aan op de plannen van de Europese Commissie (EC) voor het Just Transition Fund⁵ (JTF). De EC heeft het voornemen om Groningen de status van JTF-regio te geven. Er is daarom actief gewerkt aan het afstemmen van de kaders van Nationaal Programma Groningen en die van het JTF. Dit om te bewerkstelligen dat financieringsstromen vanuit het JTF en Nationaal Programma Groningen gecombineerd worden voor toekomstige initiatieven op het gebied van waterstof, de vergroening van de chemie, circulaire economie, CO₂-reductie en projecten die bijdragen aan het genereren van nieuwe werkgelegenheid en het omvormen van bestaande werkgelegenheid. Verder heeft het Rijk een structurele aanpak voor de stikstofproblematiek gepresenteerd. Daar waar thema's uit deze aanpak raken aan het nationaal programma zoeken we bij de uitvoering naar samenwerking. Ook zal aansluiting worden gezocht met de Regio Deals⁶ om daar verbindingen te maken met onderwerpen die regionaal spelen, zoals werkgelegenheid en leefbaarheid.

1.4 Uitvoering

Dit programmaplan geeft de kaders voor het thematisch deel van Nationaal Programma Groningen. Na vaststelling hiervan, zal na het zomerreces 2020 - samen met belanghebbenden - gewerkt worden aan de uitvoeringsparagraaf met concrete initiatieven waarmee de doelstellingen van het nationaal programma kunnen worden verwezenlijkt. De provincie nodigt de belanghebbenden die een bijdrage kunnen en willen leveren aan de ambities van Nationaal Programma Groningen uit, om in brede coalities binnen de kaders met integrale uitvoeringsprogramma's of -projecten te komen. Voor een aantal onderwerpen geldt dat er al coalities van belanghebbenden actief zijn die samen met de provincie en andere overheden werken aan integrale programma- en of projectvoorstellen. Hierbij worden ook voorstellen betrokken die bij het programmabureau bekend zijn.

Nationaal Programma Groningen is een langjarig programma, met een looptijd van tien jaar. Dat betekent dat niet alles in één keer klaar en ingediend hoeft te worden. Jaarlijks vindt er een actualisatie plaats van de uitvoeringsparagraaf. Deze doorloopt grotendeels hetzelfde besluitvormingsproces als dit thematisch programmaplan. De uitvoeringsparagraaf wordt in opdracht van Gedeputeerde Staten opgesteld en de daarin opgenomen uitvoeringsprogramma's en -projecten zullen door de onafhankelijke beoordelingscommissie⁷ worden getoetst aan de in het

⁵ Het Just Transition Fund is een Europees fonds dat steun biedt aan regio's bij het maken van de transitie naar een duurzame, klimaatneutrale economie. Het JTF is bedoeld voor regio's economisch gezien relatief sterk afhankelijk zijn van inkomsten van fossiele brandstoffen en daarmee gemoede werkgelegenheid.

⁶ In de Regio Deals werken het Rijk en de regio samen aan een betere woon- en leefomgeving voor bewoners en ondernemers in de regio.

⁷ Het Algemeen Bestuur van Nationaal Programma Groningen heeft op 19 september 2019 besloten om een onafhankelijke beoordelingscommissie in te stellen. Deze beoordelingscommissie toetst programma's en projecten aan het programmakader en geeft op basis daarvan een onafhankelijk advies aan het bestuur.

programmamakader opgenomen doelstellingen, ambities (inclusief indicatoren) en randvoorwaarden. De onafhankelijke beoordelingscommissie geeft vervolgens een zwaarwegend advies aan het Algemeen Bestuur van het programma. Het bestuur beslist op basis daarvan over toekenning van de gevraagde middelen.

Voor de periode tot 2023 is voor het thematisch deel van het nationaal programma €194 mln. beschikbaar. In 2023 wordt Nationaal Programma Groningen geëvalueerd, waarna besloten wordt hoeveel middelen voor de resterende periode beschikbaar komen voor het thematisch programma.⁸ Het uitgangspunt is dat de financiële middelen uit het thematisch programma een investeringsbudget vormen bovenop reguliere financieringsbronnen en kansen voor cofinanciering, om zo de gewenste ontwikkelingen aan te jagen en mogelijk te maken. Voor alle initiatieven die in de uitvoeringsparagraaf van het thematisch programmaplan komen, geldt een vereiste van cofinanciering van minimaal vijftig procent. Dit kan financiering zijn vanuit andere overheden, het bedrijfsleven of andere organisaties. Vanuit de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het slagen van het programma, trekken het Rijk en de regio samen op om mogelijkheden tot (co)financiering te vinden. Op deze manier vormen de financiële middelen uit het thematisch budget daadwerkelijk de functie als 'hefboom' om structureel een verschil te kunnen maken in Groningen.

1.5 Monitoring & Rapportage

Om in aanmerking te komen voor financiering vanuit Nationaal Programma Groningen, moeten initiatieven aantoonbaar bijdragen aan de ambities en de onderliggende indicatoren uit het programmamakader. Dit is een belangrijk onderdeel waarop getoetst wordt door het bestuur van Nationaal Programma Groningen, op basis van een advies van de onafhankelijke beoordelingscommissie. Initiatieven moeten idealiter bijdragen aan meerdere ambities en indicatoren en mogen daar niet mee in strijd zijn. Hierop wordt getoetst. Een overzicht van de vier ambities en bijbehorende indicatoren uit het programmamakader is als bijlage bij dit programmaplan gevoegd.

Om te kunnen beoordelen of de initiatieven het beoogde effect hebben en of daarmee de doelstellingen en ambities uit het programmamakader worden waargemaakt, wordt aan monitoring en evaluatie gedaan. Hiervoor wordt op overkoepelend niveau gedurende de looptijd voor het programma jaarlijks een zogenaamde effectrapportage opgesteld voor Nationaal Programma Groningen, in opdracht van het programmabureau. In die rapportage wordt nader ingegaan op de brede welvaart, het imago en de vier ambities inclusief de onderliggende indicatoren. Als basis hiervoor wordt eind 2020 een nulmeting gedaan, die het startpunt vormt voor de effectrapportages die volgen. De eerste effectrapportage wordt vervolgens in de tweede helft 2021 gepubliceerd. Op

⁸ [Nationaal Programma Groningen, Financiële opbouw Nationaal Programma Groningen, december 2019](#); [Nationaal Programma Groningen, Aanvulling financiële opbouw, 2020](#). Het bedrag dat in deze inleiding is genoemd is afgerond. Zie [hoofdstuk 8](#) van dit programmaplan voor een nadere toelichting van het thematisch budget.

basis daarvan kan in volgende actualisaties van dit thematisch programmaplan nader ingespeeld worden op de voortgang van het gehele programma. In aanvulling hierop wordt van lopende initiatieven periodiek de voortgang in kaart gebracht. Dit gebeurt in samenwerking met het programmabureau. Daarbij wordt zoveel mogelijk aangesloten bij al bestaande informatiestromen. Deze voortgangsinformatie wordt onder meer gebruikt voor de jaarverslagen van Nationaal Programma Groningen, waarvan de eerste in april 2020 is gepubliceerd.⁹

1.6 Duurzaamheid

De kernwaarde van dit thematisch programmaplan is duurzaamheid: het investeren in initiatieven waar toekomstige generaties Groningers blijvend van kunnen profiteren. Dit loopt als een rode draad door dit programmaplan en vormt een belangrijke toetssteen in de uitvoering. Nationaal Programma Groningen is een langjarig programma, gericht op een wereld met toepassingen en technologieën die wij nog niet volledig kunnen bevatten. We gaan naar een maatschappij waarbij bijvoorbeeld het versterken van de omgevingskwaliteit, circulariteit, het anders berekenen van productiekosten en verminderen van uitstoot, tot het normale handelen gaan behoren. Op een aantal van deze punten is Groningen al koploper en op andere vlakken staan alle seinen op groen om een voorsprong te nemen. Wij wachten niet af wat de toekomst van ons vraagt, maar nemen het heft zelf in handen daar waar we invloed hebben op die toekomst.

1.7 Toekomstbestendigheid

Ons toekomstbeeld hangt af van de situatie waarin we ons nu bevinden. Op dit moment worden we geconfronteerd met een ontwrichting van de samenleving door de Coronacrisis. De gevolgen van deze crisis op de maatschappij zijn op dit moment nog niet te overzien. Wel is helder dat deze crisis van invloed is op de mogelijkheden tot uitvoering van het thematisch programma. In het vervolgtraject zal hier aandacht voor zijn. Zo wordt bijvoorbeeld gekeken of bepaalde projecten die bijdragen aan een sneller herstel van de samenleving eerder tot uitvoering kunnen worden gebracht.

⁹ [Nationaal Programma Groningen, Jaarverslag 2019, april 2020.](#)

1.8 Leeswijzer

Dit thematisch programmaplan is opgebouwd aan de hand van zes programmalijnen. Per programmalijn is in een hoofdstuk beschreven op welke onderwerpen ingezet gaat worden om de doelstellingen van Nationaal Programma Groningen te bereiken. Bovenaan elk hoofdstuk is de mate van samenhang tussen de desbetreffende programmalijn en de vier ambities uit het programmakader grafisch weergegeven aan de hand van vier symbolen. Hierbij geldt: hoe duidelijker het symbool, het sterker de relatie. In de inleiding van ieder hoofdstuk is vervolgens aangegeven aan welke onderliggende indicatoren de programmalijn hoofdzakelijk moet bijdragen. Deze samenhang staat in de tekst benoemd en is op een schematische wijze weergegeven. Ook hier geldt: hoe duidelijker de indicatoren, hoe sterker de relatie. De programmalijnen zijn integraal en dit betekent dat de lijnen altijd bijdragen aan meerdere ambities en onderliggende indicatoren.

Voor de programmalijnen waarvoor de provincie regievoerder is, wordt telkens een omschrijving gegeven van de huidige stand van zaken van een onderwerp ('Startpunt') en vervolgens wordt aangegeven waarin met het nationaal programma wordt geïnvesteerd ('Perspectief') en op welke ambities die in het programmakader zijn vastgesteld de inzet effect zal hebben ('De effecten'). De programmalijnen die regionaal of meer lokaal van aard zijn, zijn niet volgens deze structuur uitgewerkt, omdat de provincie daar meer volgend is aan regionale partijen en gemeenten.

In het een na laatste hoofdstuk wordt het thematisch budget en de financiële bandbreedte van het thematisch programmaplan toegelicht, waarbij ook is aangegeven welk deel van de beschikbare middelen voor de verschillende programmalijnen gereserveerd zal worden. Tenslotte is in het laatste hoofdstuk een verantwoording opgenomen van de randvoorwaarden waaraan de programmaplannen moeten voldoen.

Economie

Werken & Leren

Leefbaarheid

Natuur & klimaat

2. Toekomstbestendige economie

Met Nationaal Programma Groningen zetten we in op een robuuste, duurzame economie met sterke en toekomstbestendige bedrijven en daarbij behorende banen. Zo geven we voor een belangrijk deel invulling aan de ambitie Economie, zoals beschreven in het programmakader. Uiteindelijk moeten de investeringen die we met het programma doen terug te zien zijn in de stijging van de Bruto Toegevoegde Waarde in Groningen en subindicatoren zoals meer banen per sector en investeringen in materiële activa en private R&D-investeringen. Deze programmaliijn moet daarnaast ook effect hebben op de andere drie ambities en op indicatoren als het gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden, de leefbaarheidsscore en het verlagen van emissies.

We richten ons op het versterken en verduurzamen van de bedrijvigheid in de gehele provincie. We helpen nieuwe duurzame energiebronnen ontwikkelen en investeren gericht in een goed vestigingsklimaat met als gevolg meer en andere banen, passend bij het arbeidspotentieel in de provincie. We willen koploper blijven op het gebied van energietransitie, vergroening, digitalisering en kenniseconomie; daar zetten we de komende jaren op in.

Dit betekent onder meer dat bedrijven de stap maken van fossiele energie naar hernieuwbare energie. In Groningen zetten we hiervoor speciaal in op verregaande elektrificatie met daarbij een grote rol voor waterstof als groene grondstof en energiedrager voor de toekomst. Daarnaast leggen we de nadruk op de warmtetransitie. Daarbij is er speciale aandacht voor nieuwe verdienmodellen, zodat de energietransitie zorgt voor een lokale economische impuls. Verder is het nodig om productieprocessen te verduurzamen door een ander gebruik van grondstoffen en door reststoffen zoveel mogelijk opnieuw in te zetten. Zo werken we aan een circulaire economie.

Om dit te bereiken is het belangrijk om bestaande kennis te behouden en nieuwe kennis te ontwikkelen, om de omschakeling te kunnen realiseren en werknemers (om) te scholen voor de

nieuwe banen die gaan ontstaan. Daarom blijven we investeren in onze kenniseconomie, zowel in kennisontwikkeling als in kennistoepassing, via bijvoorbeeld innovatiewerkplaatsen en campussen. Hiermee willen we een kennisecosysteem opzetten waar specifiek het midden- en kleinbedrijf (MKB) in de regio van kan profiteren. We zien kennisontwikkeling en -toepassing als een integraal onderdeel binnen de hieronder beschreven thema's. In hoofdstuk 5 komt dit verder aan bod. Nationaal Programma Groningen kan helpen de positie van Groningen als kenniscentrum voor energietransitie verder uit te bouwen. Daarmee sluiten we aan bij de ambities uit het nationale Regeerakkoord 2017-2021.

Via deze programmalijn richten we ons op drie grote thema's binnen het economisch domein: energietransitie, vergroening van de bedrijvigheid en digitalisering. Maar de ambitie Economie uit het programmakader is breder dan hetgeen in dit hoofdstuk beschreven wordt en komt ook terug in de andere hoofdstukken van dit programmaplan. Zo kunnen investeringen in de agrarische sector en vrijetijdsector in hoofdstuk 3 ook bijdragen aan de indicatoren die ten grondslag liggen aan de ambitie Economie. Voor investeringen op gebied van mobiliteit geldt hetzelfde en daarmee wordt tegelijkertijd een impuls gegeven aan het vestigingsklimaat via een verbeterde bereikbaarheid van ondernemingen. Een ander voorbeeld is dat een krachtige culturele sector ook positieve effecten heeft op het vestigingsklimaat.

Ten slotte komt de ambitie Economie ook terug in de in de drie programmalijnen waar de provincie niet primair de regievoerende rol heeft. In lijn hiermee wordt in de komende periode samen met gemeenten onderzocht welke aanvullende lokale kansen er binnen de kaders van dit thematisch programma zijn om toekomstbestendige economie en werkgelegenheid te stimuleren. Daarbij is speciale aandacht voor MKB. De nadere invulling hiervan komt terug in actualisaties van dit programmaplan.

Indicatoren

De initiatieven die uitgevoerd worden onder deze programmaliijn moeten bijdragen aan indicatoren die hieronder per ambitie genoemd staan.

 <ul style="list-style-type: none">▪ Bruto Toegevoegde Waarde▪ Banen per sector▪ Nieuwe vestigingen▪ Investerings in materiële vaste activa▪ Private R&D-investeringen	 <ul style="list-style-type: none">▪ Netto participatiegraad▪ Gemiddeld besteedbaar inkomen▪ Uitstroom per opleiding▪ Percentage werkloosheid▪ Sociaaleconomische status▪ Hoogopgeleide bevolking▪ Banen per sector▪ Voortijdig schoolverlaters▪ Digitale vaardigheden
 <ul style="list-style-type: none">▪ Leefbaarheidsscore▪ Ervaren leefbaarheid▪ Tevredenheid met woning▪ Ervaren gezondheid▪ Kwaliteit van de woning▪ Kwaliteit van de fysieke leefomgeving▪ Tevredenheid met het leven	 <ul style="list-style-type: none">▪ Living Planet Index▪ Fijnstof▪ Cumulatieve CO2▪ Hittestress▪ Wateroverlast

2.1 Energietransitie

2.1.1 Groningen als waterstofregio voor de EU

Startpunt

Groningen is uitermate geschikt voor de productie en het transport van waterstof, met de Eemshaven als het energieknooppunt van Nederland en met de beschikbare kennis, kunde en infrastructuur die voortkomt uit de aardgaswinning. Ook de mogelijkheden voor grote windparken op zee dragen bij aan de kansrijke positie van Groningen op het gebied van waterstof. Onder andere in het startdocument van Nationaal Programma Groningen is daarbij afgesproken dat de aanlanding in Groningen een prioritaire positie krijgt wanneer het kabinet besluit tot een eventuele doorgroei van wind op zee na 2030.

De Europese Unie (EU) heeft de kansrijke positie van Groningen op het gebied van waterstof onderkend door Noord-Nederland aan te merken als eerste *Hydrogen Valley* binnen Europa. Daarbij heeft een verzameling van Noord-Nederlandse waterstofprojecten (genaamd 'HEAVENN') vanuit de EU 20 miljoen euro aan cofinanciering ontvangen. De keuze om in te zetten op waterstof sluit bovendien aan bij het Nationaal Klimaatakkoord en de Kabinetsvisie Waterstof.

Perspectief

De inzet van Nationaal Programma Groningen is erop gericht om te komen tot een start van een volledige waterstofketen, van de productie van groene elektriciteit en productie van waterstof tot transport en afname. Het realiseren van zo'n keten levert een aantrekkelijk vestigingsklimaat op voor nieuwe bedrijven. We verwachten dat het tot stand brengen van een waterstofketen begint in de industrie en de (zware) mobiliteit, maar we kijken ook naar andere toepassingen. Het gaat daarbij zowel om scholing, onderzoek en demonstratie als om concrete toepassingen. Dit maakt het mogelijk om de huidige, nu nog aan de gaswinning gekoppelde, banen zoveel mogelijk te kunnen behouden en nieuwe banen in de regio te creëren voor alle opleidingsniveaus.

Met de middelen vanuit Nationaal Programma Groningen wordt instrumentarium ontwikkeld voor cofinanciering van kansrijke (onderzoeks)projecten. Behalve investeringen van bedrijven, trekken middelen uit het programma ook nationale en Europese middelen aan. Er is dus sprake van een hefboomwerking. Met cofinanciering moet gedacht worden aan projecten die Europese of nationale subsidie ontvangen of consortiumprojecten, bijvoorbeeld in het kader van de ontwikkeling van de regio als *Hydrogen Valley* (HEAVENN).

De effecten

	Economie	Werken & Leren	Leefbaarheid	Natuur & klimaat
Waterstof	++	+	0	++

2.1.2 Warmtetransitie

Startpunt

In 2019 is door het Algemeen Bestuur van Nationaal Programma Groningen een eerste aanvraag gehonoreerd voor de opbouw van een Warmte Transitie Centrum Groningen (WTCG). Het doel is kennis en uitvoeringskracht op het gebied van warmtetransitie te bundelen in een regionaal centrum. Het centrum gaat verder waar het landelijke Expertise Centrum Warmte ophoudt. Het WTCG bundelt regionaal de kracht om kennis uit te wisselen en delen van de uitvoering van de warmtetransitie voor (en met) gemeenten samen uit te voeren. Daarnaast maakt de warmtetransitie onderdeel uit van de Regionale Energiestrategie (RES) en wordt via de RES gewerkt aan een warmtestrategie voor de regio. Voor de gebouwde omgeving moet per buurt of dorp worden bepaald welk alternatief er komt voor verwarmen en koken op aardgas. Vervolgens moeten hiervoor de juiste duurzame warmtebronnen beschikbaar zijn. Daarbij gaat het zowel om opwekking als om het transport van de warmtebron naar gebruiker.

Perspectief

Met de kennis, expertise en capaciteit van het WTCG kunnen we versneld de stap maken naar een duurzame warmtevoorziening. Deze stap is ingewikkeld, kostbaar en er is veel uitvoeringskracht en kennis voor nodig. Met een bijdrage uit het nationaal programma, uit zowel de provinciale als gemeentelijke middelen, kunnen we vaart maken met de (nieuwe energie-infrastructuur voor de) warmtetransitie, zoals de ontwikkeling van warmtebronnen (koude- en warmteopslag, restwarmte, proefboring geothermie) of de uitrol van hernieuwbaar gas. Het gaat dan om het versnellen en verbinden van lokale projecten bij gemeenten die hier al verder mee zijn, zoals het zonthermieproject Dorkwerd. Veelal gaat het dan om het verder brengen en uitvoeren van projecten met een onrendabele top om op de lange termijn een duurzaam verdienmodel mogelijk te maken. Voor de uitrol van de warmtetransitie is ook rijksinstrumentarium en -budget noodzakelijk. Middelen uit het nationaal programma helpen regionaal krachten te bundelen, een versnelling aan te brengen en zo een koploperspositie op te bouwen.

De effecten

	Economie	Werken & Leren	Leefbaarheid	Natuur & klimaat
Warmtetransitie	++	+	+	++

2.2 Vergroening van de bedrijvigheid

Startpunt

In de provincie Groningen is kansrijke economische bedrijvigheid aanwezig in sectoren als de chemie, de proces- en maakindustrie en de agro-food sector. In de regio Noordoost-Groningen liggen twee belangrijke havenindustrieterreinen, namelijk de Eemshaven en de haven in Delfzijl. De industrie in die gebieden is een belangrijke werkgever en aanjager van de economie in de provincie Groningen en specifiek in het aardbevingsgebied.

De bedrijvigheid in Groningen staat voor een immense opgave om slimmer en duurzamer te worden. Dit is nodig om ook in de toekomst een concurrerende rol te kunnen blijven spelen in de wereldeconomie. Dat vraagt om een grootschalige energie- en grondstoffentransitie¹⁰ en om innovatieve oplossingen.

¹⁰ De vergroening van de industrie bestrijkt feitelijk twee thema's: energietransitie (waterstof) en circulaire economie (grondstoffentransitie). Omwille van het belang van de samenhang van deze opgaven in het industrieel cluster, wordt de vergroening van de industrie niet gesplitst.

Perspectief

Wij zetten in op een economie gebaseerd op groene grondstoffen en circulariteit. Een economie waarin steeds minder fossiele grondstoffen gebruikt worden en die geen afval produceert. Circulaire economie is voor de provincie Groningen (en de hele noordelijke regio) een uitgesproken grote kans om de 'Next Economy' van 2040 vorm te geven, waarin ook digitalisering een belangrijke rol speelt. In Groningen hebben we de ingrediënten die deze kans mogelijk maken: een sterk energie- en chemiecluster, een agro-industrieel achterland, een sterke maakindustrie, twee zeehavens, een zeer goede kennisinfrastructuur, bedrijven die groene grondstoffen verwerken en een stimulerende overheid.

In de Chemport Industrie Agenda Eemsdelta heeft de industrie samen met onderwijs- en kennisinstellingen, overheden en natuur- en milieuorganisaties uit de regio een heldere visie geformuleerd voor het realiseren van een samenhangend duurzaam industrieel innovatie-ecosysteem.¹¹ Daarnaast hebben bedrijven samen met regionale overheden en de natuur- en milieuorganisaties in het Eindrapport Industrietafel Noord-Nederland de route geschetst naar vijftien procent CO₂-reductie in 2050.¹² Om een echte schaa sprong te maken op het gebied van vergroening van de economie zijn extra investeringen nodig.

Het industrieel cluster in Groningen is bereid om fors te investeren in vergroening en circulariteit. Daarvoor moet een aantal randvoorwaarden op orde zijn, zoals het op grote schaal produceren van waterstof en de beschikbaarheid van procesleidingen, water en warmteuitwisseling, een samenhangend geheel van financieringsmogelijkheden (subsidies en risicokapitaal) en voldoende gekwalificeerd personeel. Dit is een grote opgave die niet enkel vanuit Nationaal Programma Groningen kan worden gefinancierd. Er wordt daarom ook naar slimme (keten)samenwerkingen in de regio gezocht, zoals met het industriecluster in Emmen. Het is van belang dat middelen vanuit het thematisch programma zo worden ingezet dat de hefboomwerking richting nationale, Europese en private financiering het grootst is. Dat de EC de provincie Groningen positioneert als Just Transition Fund-regio is daarbij een kansrijke ontwikkeling.

De vergroening gaat ook om nieuwe samenwerkingen. In de huidige economie heeft landbouw en natuurbeheer over het algemeen weinig met chemie te maken. Dat is aan het veranderen: beide sectoren kunnen elkaars taal leren spreken, de kenmerken van de andere sector eigen maken en op zoek gaan naar de nieuwe waardeketens tussen landbouw en chemie, bijvoorbeeld via de Chemport Suikeragenda die zich richt op nieuwe productieketens op basis van industriële suikers uit non-food biomassa. De agro-food sector biedt aanknopingspunten gerelateerd aan de productie van hoogwaardige eiwitten en de industriële verwaarding van reststromen uit de agro-industrie. Bij het realiseren van deze nieuwe samenwerkingen is er speciale aandacht voor het ontsluiten van kennis aan het MKB via innovatiewerkplaatsen waar kennisinstellingen en lokale ondernemers samenwerken. Ook het Chemport Innovation Centre biedt daarin kansen om innovaties sneller naar de markt te brengen.

¹¹ Chemport Europe, Industrie Agenda Eemsdelta, 2018.

¹² Industrietafel Noord-Nederland, Eindrapport Industrietafel Noord-Nederland, Reductie CO₂-emissie, december 2018.

Ten behoeve van een effectieve uitvoering in lijn met de vier ambities van Nationaal Programma Groningen ontwikkelen we een passend instrumentarium aan regelingen voor de vergroening en verduurzaming van bedrijven, van MKB tot grootschalige industrie. Daarbij maken we zoveel mogelijk gebruik van bestaande regelingen en structuren. Denk daarbij aan investeringsregelingen zoals de Regionale Investeringssteun Groningen.

De effecten

	Economie	Werken & Leren	Leefbaarheid	Natuur & klimaat
Vergroening van de bedrijvigheid	++	+	0	++

2.3 Digitalisering

Startpunt

Een van de belangrijkste ontwikkelingen van onze tijd is de vergaande digitalisering van onze samenleving en onze economie. Digitalisering biedt onze provincie kansen én brengt uitdagingen met zich mee. Dit geldt niet alleen voor inwoners, maar ook voor overheden, het bedrijfsleven, zorg- en onderwijsinstellingen en andere (maatschappelijke) organisaties. Digitalisering maakt nieuwe manieren van werken mogelijk en zorgt voor nieuwe verdienmodellen, oplossingen en innovaties in allerlei sectoren zoals mobiliteit, creatieve industrie, gezondheidszorg en wetenschap. Groningen manifesteert zich al jarenlang als koploper in de digitalisering. Zo wordt in Groningen al specifieke kennis ontwikkeld op gebied van de verwerking en het gebruik van (grote hoeveelheden) data, kunstmatige intelligentie, robotica en cyber security. Ook kent Groningen een sterke en innovatieve ICT-sector die groeit en in toenemende mate werkgelegenheid biedt.

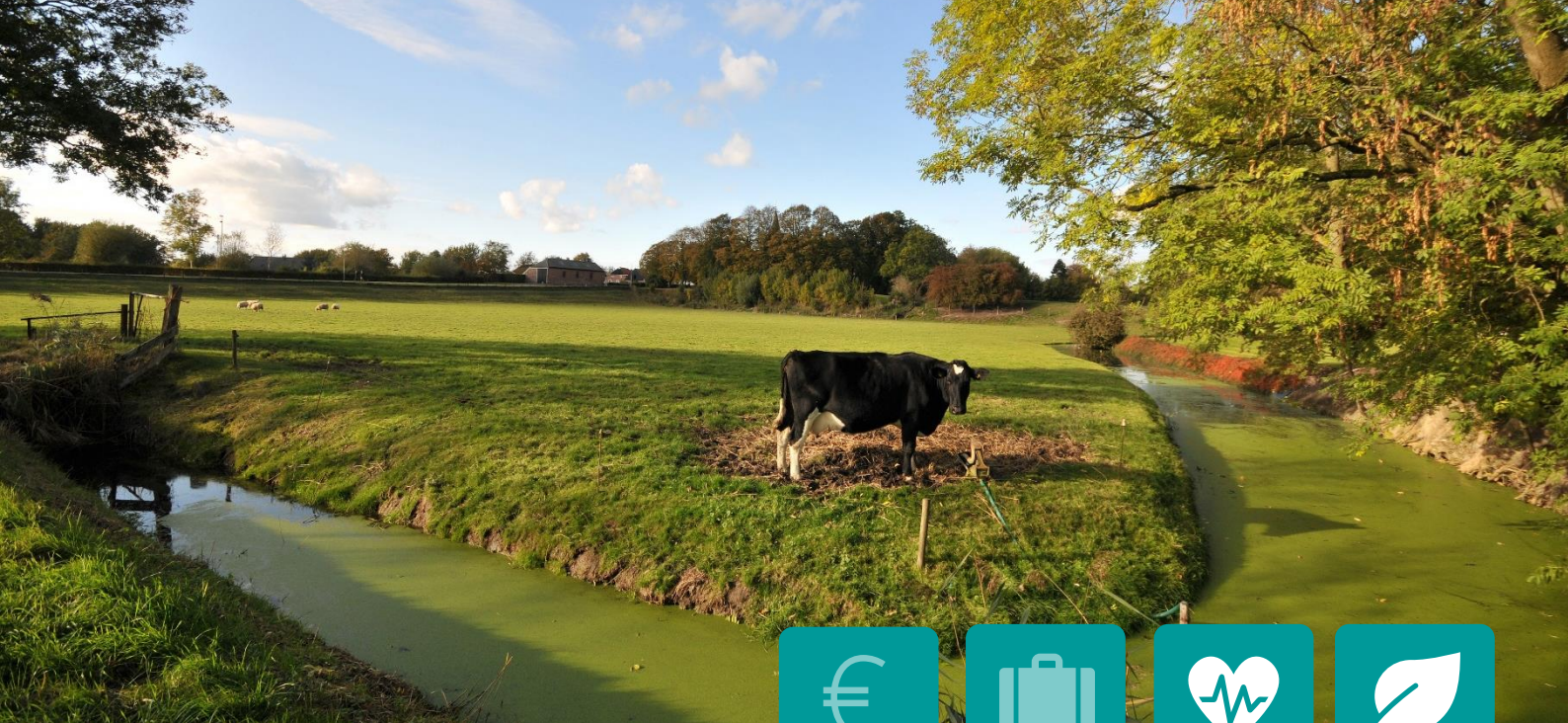
Tegelijkertijd liggen er uitdagingen om de inwoners en bedrijven mee te nemen in de digitale transitie en een inclusieve digitale toekomst te creëren. Zo moeten hiervoor kennis en vaardigheden bij gebruikers van digitale middelen ontwikkeld worden over hoe om te gaan met digitale middelen: digitale geletterdheid. De 'digital literacy coalition' bestaande uit bedrijfsleven, media, overheden en kennisinstellingen heeft op dit gebied de ambitie om Groningen in 2025 de meest digitaal geletterde stad en regio van Nederland te maken. Ook het bedrijfsleven profiteert niet in gelijke mate mee van digitalisering en kan daarbij ondersteund worden, van startups en scale-ups tot MKB en grootschalige industrie. Ten slotte vraagt het toenemende belang van digitalisering ook om een passende infrastructuur om digitale werkwijzen mogelijk te maken. De afgelopen jaren is een basis gelegd om nationaal koploper te worden op het gebied van digitalisering. In de provincie Groningen is een proeftuin opgezet voor 5G en is gestart met de aanleg van snel internet.

Perspectief

Met Nationaal Programma Groningen wordt een bijdrage geleverd aan een snellere realisatie van een digitaal inclusieve samenleving. Daarbij is aandacht voor het ondersteunen van het bedrijfsleven en een toonaangevende digitale infrastructuur. Daarnaast wordt via de programmalijn 'Van onderwijs naar kennis en vakmanschap' geïnvesteerd in initiatieven om de digitale geletterdheid in de provincie te vergroten en de ambitieuze doelstelling van de digital literacy coalition mogelijk te maken. Hierbij liggen ook kansen voor gemeenten die verzilverd kunnen worden via de lokale programma's.

De effecten

	Economie	Werken & Leren	Leefbaarheid	Natuur & klimaat
Digitalisering	++	++	+	+

3. Ons Groninger landschap

Het landschap bindt Groningers. Het is van ons allemaal en onderdeel van de Groninger identiteit. Het Groninger landschap is ruim, ruig, authentiek en uitnodigend, de natuur is gevarieerd en uniek. Het is één van de oudste cultuurlandschappen van ons land, met een rijke en zichtbare historie. Deze rijkdom willen we behouden en versterken voor de Groningers en toekomstige generaties.

In het landelijk gebied van Groningen komen veel regionale opgaven en kansen samen. Opgaven op gebied van energie, klimaat en landbouw leggen verschillende en soms (schijnbaar) strijdige claims op het landschap. Tegelijk liggen er geweldige kansen ten aanzien van natuurbehoud- en ontwikkeling, erfgoed, cultuur en recreatie en toerisme. Het Groninger landschap is – letterlijk – de drager van de ingrijpende veranderingen die al gaande zijn en nog op stapel staan. Dat roept vragen op als: Hoe zorgen we dat we de opgaven op een goede manier combineren en laten bijdragen aan de kwaliteit van het landschap? Hoe zorgen we dat dit landschap aantrekkelijk blijft voor inwoners en bezoekers en nog aantrekkelijker en (be)leefbaarder wordt? Hoe vergroten we de biodiversiteit en zorgen we voor een ecologisch en economisch gezonde landbouwsector?

Door te investeren in het Groninger landschap wordt in belangrijke mate invulling gegeven aan de ambities van Nationaal Programma Groningen op het gebied van Leefbaarheid, Natuur en klimaat en Economie. De investeringen moeten bijdragen aan een aantrekkelijke fysieke leefomgeving, aan het vergroten van de biodiversiteit en waterveiligheid en het verlagen van de droogtestress en wateroverlast. Het kan ook positieve effecten hebben op de ervaren gezondheid van inwoners en het leidt in potentie tot meer (duurzame) bedrijvigheid en banen in sectoren als cultuur, recreatie, toerisme en de landbouw. Een uitdaging is dat de laatstgenoemde sector op dit moment onder druk staat door de stikstofproblematiek - al kan deze ook gezien worden als een kans om gezamenlijk een nieuwe richting in te slaan. Op het punt van stikstofproblematiek wordt nadrukkelijk aansluiting gezocht bij de aanpak die het Rijk hiervoor gepresenteerd heeft, evenals bij de provinciale aanpak

hiervoor. Deze aanpak omvat maatregelen om de uitstoot en neerslag te verminderen, de natuur te herstellen en de vergunningverlening verder op gang te brengen.

Indicatoren

De initiatieven die uitgevoerd worden onder deze programmalijn moeten bijdragen aan indicatoren die hieronder per ambitie genoemd staan.

 <ul style="list-style-type: none">▪ Bruto Toegevoegde Waarde▪ Banen per sector▪ Nieuwe vestigingen▪ Investerings in materiële vaste activa▪ Private R&D-investeringen	 <ul style="list-style-type: none">▪ Netto participatiegraad▪ Gemiddeld besteedbaar inkomen▪ Uitstroom per opleiding▪ Percentage werkloosheid▪ Sociaaleconomische status▪ Hoogopgeleide bevolking▪ Banen per sector▪ Voortijdig schoolverlaters▪ Digitale vaardigheden
 <ul style="list-style-type: none">▪ Leefbaarheidsscore▪ Ervaren leefbaarheid▪ Tevredenheid met woning▪ Ervaren gezondheid▪ Kwaliteit van de woning▪ Kwaliteit van de fysieke leefomgeving▪ Tevredenheid met het leven	 <ul style="list-style-type: none">▪ Living Planet Index▪ Fijnstof▪ Cumulatieve CO2▪ Hittestress▪ Wateroverlast

3.1 Klimaatadaptatie en levend landschap

Een gezonde bodem en een robuust en gezond water- en ecologisch (biodivers) systeem zijn de basisingrediënten voor een toekomstbestendig en adaptief landschap en landelijk gebied. Het goed functioneren daarvan is van grote invloed op de mogelijkheden voor landbouw en natuur en uiteindelijk alle provinciale thema's, zoals infrastructuur, erfgoed en economie.

Startpunt

Door de gaswinning en veenoxidatie vindt er meer bodemdaling plaats in Groningen dan op veel andere plekken in Nederland. In combinatie met een stijgende zeespiegel ontstaan dan ook sneller problemen. Niet alleen het landschap verandert, maar soms ook de vestigingsvoorwaarden voor economische sectoren. De verzilting neemt toe, de aanwezigheid van voldoende zoet water wordt in bepaalde periodes van het jaar beperkter en het gebied wordt kwetsbaarder voor wateroverlast. Een

klimaatadaptief watersysteem moet voldoende (zoet) water kunnen organiseren zodat functies als landbouw, natuur en industrie hier gebruik van kunnen blijven maken. De veenoxidatie in onze laaggelegen gebieden zorgt niet alleen voor grote hoeveelheden CO₂ die uitgestoten worden, maar ook dat onze hoogwaardige akkerbouw onder druk komt te staan en verzilting toeneemt. Een gezonde bodem en een goed toegerust watersysteem zijn voorwaarden om verder te kunnen bouwen aan ons Groninger landschap.

Perspectief

In verschillende gebieden in onze provincie wordt gewerkt aan het gezond houden van de vestigingsvoorwaarden vanuit bodem, natuur en water. Door de extra bodemdaling in ons gebied moeten we hier ook meer op inzetten. Denk aan het vernatten van veengebieden of ophogingen met slib, hetgeen in nauw overleg met de betrokken grondgebruikers en waterschappen verder wordt uitgewerkt. Hierdoor ontstaat nieuw (economisch) perspectief voor gebieden. Meervoudig grondgebruik, bijvoorbeeld natuur, waterberging en energieproductie, of andere vormen van landbouw, leiden tot nieuwe verdienmodellen. Investerings in het terugdringen van veenoxidatie, het ophogen van de kustzone, het tegengaan van zoutindringing, het versterken van biodiversiteit en groenblauwe dooradering en het herstellen van het watersysteem, dragen bij aan een goede basis om Groningen aantrekkelijk te houden. De plus die we kunnen realiseren met het nationaal programma zit in de integratie van klimaat adaptieve maatregelen ten gunste van het landschap en zijn bevolking. Als aanvulling op sectorale middelen, die vaak aan vastomlijnde zaken besteed moeten worden, kan nu beter en sneller tegemoet gekomen worden aan de wensen van de inwoners.

Door de transitie goed te integreren in het landschap en te laten aansluiten bij lokale initiatieven van dorpen of wijken, investeren we ook direct in de (brede) welvaart van direct omwonenden. Door goede vestigingsvoorwaarden hebben mensen werk in de regio. De leefomgeving is aantrekkelijk doordat de basisvoorwaarden van bodem, water en natuur een aantrekkelijk landschap vormen. Een groot deel van de vrijetijdseconomie drijft op het recreëren in het buitengebied en het ervaren van het levende en interactieve landschap. Deze rijkdom in het Groningse buitengebied willen we versterken, behouden en koesteren.

De effecten

	Economie	Werken & Leren	Leefbaarheid	Natuur & klimaat
Klimaatadaptatie	+	+	++	++

3.2 Ruimtelijke kwaliteit, landschap en erfgoed

Startpunt

Ruimtelijke kwaliteit is een goede balans tussen gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde. Ze wordt bepaald door de kenmerken en de hoedanigheid van de ruimte, en door de waardering ervan voor het gebruik, de beleving en de toekomst. De kwaliteit van de ruimte is daarmee bepalend voor de (economische) kwaliteit van onze leefomgeving en het karakter en de identiteit van een gebied. Bij de ontwikkeling van ruimtelijke plannen kan deze kwaliteit, waaronder ook erfgoed- en landschapswaarden, onder druk komen te staan door andere belangen.

Een samenhangende benadering van de fysieke leefomgeving, vraagt om inzicht in de kwaliteiten van een gebied. Dat inzicht helpt om te bepalen hoe bepaalde opgaven, zoals klimaatadaptatie en energietransitie kunnen worden uitgevoerd of hoe bijvoorbeeld met erfgoedobjecten moet worden omgegaan in het perspectief van het karakter van hun omgeving. Het is ook een voorwaarde om de rol van de overheid onder de Omgevingswet waar te kunnen maken. De Provinciale Omgevingsvisie en de Kwaliteitsgids Groningen¹³ bevatten een kaart en de typering van verschillende landschappelijke deelgebieden en analyses van de karakteristieken van onderdelen van die deelgebieden. Deze kwaliteitsgids en de ruimtelijke kwaliteitsonderleggers van gemeenten bieden een belangrijke basis om de samenhang en de kwaliteit van het landschap te borgen, maar nog niet overal zijn de kwaliteiten goed in beeld. Een manier waarop de kwaliteit van de fysieke leefomgeving wordt geborgd is via het zogenaamde Omgevingskwaliteitsteam¹⁴ (OKT). Dit team is ingesteld om plannen die onder Nationaal Programma Groningen vallen, te toetsen op de ruimtelijke inpassing in de omgeving. Voor initiatieven die in de uitvoeringsparagraaf van dit programmaplan komen en die een ruimtelijke impact hebben, wordt advies ingewonnen bij het OKT.

Perspectief

De ruimtelijke veranderingen die nodig zijn voor de grote (duurzaamheids)opgaven als energietransitie, landbouwtransitie en krimp, bieden volop kansen voor nieuwe of aanvullende waarden voor landschap en erfgoed. Om die ruimtelijke veranderingen teweeg te kunnen brengen, is een integrale, gebiedsgerichte aanpak nodig, met participatie van belanghebbenden. Hierbij zijn slimme combinaties van functies een voorwaarde waarbij goede belangenafwegingen gemaakt moeten worden. Het helpt als het landschap op orde en veerkrachtig is, ook omdat ruimtelijke ingrepen en transitieopgaven zo gemakkelijker de ruimte kunnen krijgen. In het kader van een veerkrachtig landschap kan onder meer gedacht worden aan herstel van (historische) waterlopen en aandacht voor groenblauwe dooradering. Deze zaken komen niet alleen het natuurherstel en de biodiversiteit van het gebied ten goede, maar ook de leefbaarheid.

¹³ Zie: [Kwaliteitsgids Groningen](#).

¹⁴ Binnen Nationaal Programma Groningen adviseert het Omgevingskwaliteitsteam (OKT) het bestuur van Nationaal Programma Groningen over de ruimtelijke inpassing van programma's en projecten in de omgeving.

Landschap

In een toekomstbestendig en veerkrachtig landschap is het makkelijker om nieuwe opgaven of ruimteclaims te integreren of te combineren. Een dergelijk landschap kenmerkt zich enerzijds door een robuust bodem- en watersysteem en anderzijds door samenhangende cultuurhistorische en landschappelijke structuren of eenheden die gezamenlijk een eenduidig en volledig beeld en verhaal vertellen. Om de waarden van landschap en ruimtelijke omgeving te duiden, is een dekkende gebiedsbiografie van de provincie nodig. Een dergelijke biografie laat zien hoe een gebied zich door de eeuwen heen heeft ontwikkeld en de vorm heeft gekregen die het vandaag de dag heeft. Daarmee helpt deze biografie niet alleen om te bepalen op welke manier bepaalde vraagstukken aangepakt kunnen worden (het gebruik van historische kennis voor het toekomstig landschap), het kan bovendien dienen als onderlegger voor alle zes programmalijnen en de uitvoeringsprogramma's en -projecten. Het OKT ziet de gemeentes als de regisseur van gebiedsbiografieën, maar pleit ook voor regie op provinciale schaal. Ook is de kwalitatieve begeleiding van ruimtelijke ontwikkelingen vanuit een ontwerpende benadering noodzakelijk, bijvoorbeeld door inzet van dorpsbouwmeesters, het stimuleren van agrarisch-landschappelijk bouwen en de inzet van ruimtelijk ontwerp bij de uitwerking van lokale duurzame energie-initiatieven.

Erfgoed

Gebouwd erfgoed en archeologie zijn belangrijke dragers van de gebiedsidentiteit. Daarom wordt ingezet op het behoud en doorontwikkeling van het gebouwde erfgoed en archeologie. Binnen Nationaal Programma Groningen is voor de door aardbevingen getroffen gemeenten het Erfgoedprogramma 2020 – 2023 opgesteld, waarvoor 20 miljoen euro beschikbaar is.¹⁵ Vele onderwerpen en beleidsinstrumenten uit dit Erfgoedprogramma zijn net zo relevant voor de gebieden buiten het aardbevingsgebied. Sommige vraagstukken zijn in de niet-aardbevingsgebieden misschien zelfs nog wel urgenter. In het Erfgoedprogramma is opgenomen de inzet op erfgoed niet te beperken tot het aardbevingsgebied, maar uit te breiden naar de gehele provincie en daarbij te werken met een gebiedsgerichte aanpak waarbij het erfgoed van de gehele provincie Groningen centraal staat.

De effecten

	Economie	Werken & Leren	Leefbaarheid	Natuur & klimaat
Landschap	+	+	++	++
Erfgoed	+	+	++	+

¹⁵ Hoofddoelen van het erfgoedprogramma zijn het behouden en ontwikkelen van Gronings erfgoed, landschappelijke en ruimtelijke kwaliteit en daarmee de gebiedsidentiteit enerzijds, anderzijds het creëren van een optimale balans tussen veiligheid, schadeherstel en het behoud van Gronings erfgoed in de ruimtelijke context.

3.3 Duurzame landbouw

Startpunt

De agrarische sector van Groningen heeft van oudsher een belangrijke bijdrage geleverd aan de groei van de regio en de ontwikkeling van de welvaart. Er zijn tegelijkertijd ook veel uitdagingen waarmee de agrarische sector zich geconfronteerd ziet. Voorbeelden hiervan zijn de afnemende bodemkwaliteit, achteruitgang in biodiversiteit en een te hoge stikstofuitstoot. De landbouw kan een grote rol spelen bij diverse van deze (maatschappelijke) vraagstukken, aangezien ze een groot deel van het oppervlak van onze provincie (zeventig procent) in eigendom en/of beheer heeft. Dat geldt ook voor het eigendom van het gebouwd erfgoed. Daarbij wordt tegelijkertijd gewerkt aan een nieuw perspectief voor de sector zelf. In de provincie lopen hiervoor op verschillende plaatsen al experimenten die boeren zicht geven op een goed inkomen, het verbeteren van de biodiversiteit en de vitaliteit van het landschap. Zo is in de provincie veel ervaring met het bedrijven van natuurinclusieve landbouw. Via pilots en experimenten wordt kennis ontwikkeld en gedeeld die handelingsperspectief biedt voor boeren om in diverse gebieden aan de slag te gaan. Hierbij zijn koppelkansen met de Agenda voor de Veenkoloniën¹⁶, een samenwerkingsverband dat de ambitie heeft om de komende jaren in te blijven zetten op natuurinclusieve landbouw in innovatie.

Perspectief

De 'plus' op reguliere activiteiten die Nationaal Programma Groningen kan leveren in de agrarische sector is het ontwikkelen en verder brengen van nieuwe verdienmodellen, waarbij ecologie en economie in output worden gewaardeerd en die, daar waar mogelijk, kan bijdragen aan de vermindering van de stikstofpositie. Denk hierbij aan natuurinclusieve landbouw, de teelt van eiwithoudende gewassen vanwege de toenemende vraag naar plantaardige eiwitten of klimaatveranderingsbestendige productiegewassen, zoals natte en zilte teelt. Verder kan men denken aan het creëren van nieuwe waardeketens tussen niet voor de hand liggende combinaties van sectoren (zoals tussen landbouw, chemie en zorg). Deze waardeketens kunnen een boost geven aan de biobased economy. Daarnaast kunnen ze de ontwikkeling van hoogwaardige, nieuwe voedselconcepten stimuleren en bijdragen aan het verkorten van voedselketens en de inzet van nieuwe technieken ten behoeve van biodiversiteit. Bij die nieuwe voedselconcepten wordt met 'gezonde voeding' ook gewerkt aan de doelstelling van gezondheid voor alle Groningers door de bevordering van een gezonde leefstijl. Met het verder uitrollen van bewezen kansrijke concepten en de ontwikkeling en verspreiding van kennis en innovatie, biedt het nationaal programma de mogelijkheid te komen tot een duurzame, toekomstbestendige agrarische sector. Zo levert de sector een waardevolle bijdrage aan alle vier de ambities van Nationaal Programma Groningen: Economie, Werken en leren, Leefbaarheid en Natuur en klimaat. De agrarische sector in het aardbevingsgebied werkt aan versterking en schadeherstel ten gevolge van aardbevingen en aan het toekomstbestendig

¹⁶ De Agenda voor de Veenkoloniën is een samenwerkingsverband van overheden in Groningen en Drenthe om de Veenkoloniën op sociaaleconomisch gebied te versterken.

maken van de sector. Door deze opgaven bij elkaar te brengen, kan er meer effect worden gehaald uit de energie en middelen die ingezet worden op beide sporen en kunnen middelen uit het nationaal programma als hefboom dienen voor andere financieringsbronnen. Daartoe wordt er gewerkt aan een programmatische aanpak voor agrarische bedrijven om dit gebiedsgericht aan te pakken. De uitwerking hiervan vindt plaats bij de Agrarische Tafel¹⁷.

De effecten

	Economie	Werken & Leren	Leefbaarheid	Natuur & klimaat
Duurzame landbouw	++	+	+	++

3.4 Vrijtijdseconomie

Startpunt

De provincie Groningen heeft met zijn enorme culturele en landschappelijke verscheidenheid en de wisselwerking tussen stad en ommeland veel potentieel op het gebied van recreatie en toerisme. Toch zien we dat het landelijk aandeel van Groningen in het aantal buitenlandse en binnenlandse gasten op dit moment beperkt is. In 2017 heeft één procent van de buitenlandse gasten en twee procent van de binnenlandse gasten onze provincie bezocht. Wel groeit de Groningse vrijetijdssector sneller dan het landelijk gemiddelde. Kijkend naar de werkgelegenheid die de vrijetijdssector biedt in onze provincie is die substantieel: in 2018 waren dat 18.000 banen en het aantal neemt toe. De Groningse vrijetijdseconomie is tot nu toe geconcentreerd in de stad Groningen. Het overgrote deel van de bedrijven in de vrijetijdssector in de ommelanden is relatief klein en vaak niet georganiseerd.

We zien de laatste tijd een kentering. Toeristisch ondernemers, promotie- en marketingorganisaties en onderwijs- en kennisinstellingen zijn zich meer dan ooit tevoren aan het verenigen en hebben de ambitie om de potentiële groei van de vrijetijdseconomie en het zakelijke toerisme te gaan verzilveren. Dit zijn goede ontwikkelingen, ook in het licht van de nationale aandacht voor het beter spreiden van toeristen over ons land.¹⁸ Er lijkt - in ieder geval tot het uitbreken van de coronacrisis - momentum te ontstaan.

¹⁷ De Agrarische Tafel betreft een regulier overleg tussen vertegenwoordigers van de agrarische sector en betrokken overheden, waarin de ervaren problematiek bij agrarische bedrijven als gevolg van de gaswinning besproken wordt. In december 2018 heeft de Agrarische Tafel een aanbevelingendocument opgeleverd, waarin onder andere is verzocht om ten behoeve van het toekomstperspectief voor de sector een verkenning te doen van mogelijke koppelkansen met het Nationaal Programma Groningen.

¹⁸ De prognose is dat het aantal buitenlandse bezoekers aan Nederland flink gaat stijgen tot en met 2030. Omdat Amsterdam fysiek en sociaal vol is komen te zitten, is de groei daar tot stilstand gebracht en zal het toerisme zich meer over het land verspreiden. Bron: Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen (NBTC), Perspectief Bestemming Nederland 2030. Den Haag, 2018

Perspectief

Hoewel veel ondernemers in de vrijetijdseconomie zich in het voorjaar van 2020 grote zorgen maken over de continuïteit van hun bedrijf, moeten we ook vooruit blijven kijken. Juist in deze tijd zien we kansen voor de provincie Groningen. De kracht van Groningen is de ruimte, juist in tijden van de anderhalve meter-samenleving. Perspectief zit in het gezamenlijk inzetten op een betere koppeling tussen toerisme en de kracht van Groningen. Er is een sterke relatie tussen toerisme, cultuur, erfgoed, landschap en natuur. Toeristische productontwikkeling die hierbij zou passen is bijvoorbeeld innovatief ondernemerschap en een toeristisch-recreatief routeaanbod die koppelingen maakt met de culturele en landschappelijke verscheidenheid. Meer concreet blijkt uit een inventarisatie onder de belanghebbenden dat er juist in onze provincie kansen zijn door extra in te zetten op cultuurtoerisme, agrotourisme, erfgoedtoerisme, natuurtoerisme, bezinningstoerisme en zakelijk toerisme.

Samen met de vrijetijdssector en andere belanghebbenden wil de provincie Groningen de toeristische potentie van Groningen helpen verzilveren. Door in te zetten op een sterkere koppeling tussen toerisme en de kracht van Groningen, met als ambities meer innovatief ondernemerschap, meer werkgelegenheid en een verbetering van het imago van Groningen. Nationaal Programma Groningen geeft een forse impuls aan het behalen van deze ambities door bij te dragen aan een aantal innovatieve en ambitieuze initiatieven. Het betreft projecten die zonder middelen vanuit het nationaal programma op de plank blijven liggen, of hooguit in uitgekleden vorm gerealiseerd kunnen worden. Hierbij wordt ook gekeken naar de kansen die recreatieve fietsverbindingen bieden, waarmee op lokaal niveau kan worden samengewerkt met gemeenten. De investeringen die op het gebied van vrijetijdseconomie worden gedaan, leiden tot meer banen en meer economische groei en geven daarmee een impuls aan de brede welvaart.

De effecten

	Economie	Werken & Leren	Leefbaarheid	Natuur & klimaat
Vrijetijdseconomie	++	++	++	+

4. Bereikbaarheid

Een goede bereikbaarheid binnen de provincie en over de provinciegrens heen geeft elke Groninger een hoge mate van vrijheid. Vrijheid om te kiezen waar je wilt wonen en werken, om vrienden en familie te bezoeken en om te recreëren.

In Groningen zijn de afstanden tussen de economische kerngebieden (Eemshaven/Delfzijl en de stad Groningen) en het buitengebied groot. Daarbij zijn deze buitengebieden door de ijle infrastructuur niet altijd goed verbonden met de economische kernen. Ook kennen we in de regio een trek naar de stad (urbanisatie) en een dalend aantal inwoners in het buitengebied (krimp). Dit zorgt voor uitdagingen op gebied van mobiliteit, bereikbaarheid en leefbaarheid waar Groningers dagelijks mee te maken hebben. Dat spoort met ideeën die op gebied van mobiliteit zijn ingediend via Touekomst. Een goede bereikbaarheid van zowel stad als ommeland vormt een belangrijke randvoorwaarde om ontwikkelingen op andere gebieden mogelijk te maken. Denk daarbij aan het verbeteren van arbeidsmobiliteit, het in stand houden van lokale voorzieningen op gebied van zorg en het stimuleren van bedrijvigheid en toerisme. Hiervoor is het ook van groot belang dat Groningen goed verbonden blijft met landelijke en Europese vervoersnetwerken en dat deze verbindingen versterkt worden. Dit levert een belangrijke bijdrage aan het verbeteren van het vestigingsklimaat in Groningen. Daarbij werken we samen met het Rijk op basis van het OV Toekomstbeeld 2040.

Samen met gemeenten, kennisinstellingen en marktpartijen zijn de afgelopen jaren in de regio al flinke stappen gezet in het verbeteren van de mobiliteit en daarmee van de bereikbaarheid en dat zetten wij de komende jaren voort, onder meer via de gezamenlijk opgerichte netwerkorganisatie hive.mobility. Daarbij lopen we landelijk en Europees voorop en zetten we met name in op drie pijlers: verduurzamen, 'verslimmen' en verknopen. De gewenste plus vanuit het nationaal programma zit in het versneld realiseren van de al ingezette lijn en projecten, evenals het realiseren van vernieuwende of innovatieve concepten, waarbij geldt dat ook kleine innovaties tot grote veranderingen kunnen leiden. Daarnaast biedt de samenwerking met het Rijk binnen Nationaal

Programma Groningen mogelijk extra kansen rond ruimere wet- en regelgeving om innovaties mogelijk te maken. Ook liggen er landelijk en Europees volop aanknopingspunten voor externe financiering op de slimme en groene mobiliteitsthema's zodat het nationaal programma de functie van hefboom kan vervullen.

We willen ervoor zorgen dat de ontwikkeling van de mobiliteit van de toekomst in onze regio gestart en uitgerold wordt. Groningen heeft de unieke karakteristieken van een grote stad met een rustiger ommeland ('Nederland in het klein') en daarmee kan het voor zowel Nederland als Europa dienen als een gebied om nieuwe technieken op een veilige wijze uit te testen. Hier ligt ook de uitdaging om ervoor te zorgen dat mensen duurzaam en gezond voorzieningen kunnen bereiken, zowel in de stad als in het Ommeland. Nationaal Programma Groningen kan ook worden gebruikt om landelijke en Europese regelgeving aan te (laten) passen of anderszins toe te passen, zodat nieuwe en innovatieve mobiliteit eerder en sneller kan worden toegepast en reizigers in Groningen hier eerder in volle omvang van kunnen profiteren. Naast dat dit de bereikbaarheid voor de inwoners van Groningen sneller kan verbeteren, zorgt dit er tevens voor dat bedrijvigheid en bijbehorende werkgelegenheid op gebied van mobiliteit, automotive en circulaire en duurzame infrastructuur kan worden aangetrokken. Daarnaast kan het versnellen van al ingezette ontwikkelingen ook de gewenste plus zijn die met het nationaal programma wordt nagestreefd, bijvoorbeeld op het gebied van verduurzaming.

Ook kan Nationaal Programma Groningen op lokaal niveau een bijdrage leveren aan fietsroutes en hubs waarmee gemeenten op lokaal niveau de bereikbaarheid en de leefbaarheid kunnen verbeteren. Het stimuleren van het fietsgebruik via fietsroutes is bovendien een kans met verschillende voordelen. Zo is het een milieuvriendelijke manier van reizen die voor minder uitstoot zorgt en daarmee bijdraagt aan een schoner milieu. Tegelijkertijd heeft fietsen een positief effect op de gezondheid van de fietser: wie fietst blijft in beweging.

De investeringen die via deze programmalijn worden gedaan, dragen bij aan alle vier ambities van Nationaal Programma Groningen. Zo is een goede bereikbaarheid een belangrijke factor in het vestigingsklimaat en heeft het een positieve invloed op nieuwe vestigingen van bedrijven en het creëren van nieuwe banen. Verder stelt het inwoners in staat elders een opleiding te volgen en op die manier een verschil te maken op de indicatoren rond de ambitie Werken en Leren. Ook is het verbeteren van de bereikbaarheid van grote waarde voor de leefbaarheid in de provincie en draagt het verduurzamen van mobiliteit en infrastructuur bij aan de indicatoren gerelateerd aan minder CO₂-emissies, fijnstof en een meer aangename leefomgeving.

Indicatoren

De initiatieven die uitgevoerd worden onder deze programmalijn moeten bijdragen aan indicatoren die hieronder per ambitie genoemd staan.

 <ul style="list-style-type: none">▪ Bruto Toegevoegde Waarde▪ Banen per sector▪ Nieuwe vestigingen▪ Investerings in materiële vaste activa▪ Private R&D-investeringen	 <ul style="list-style-type: none">▪ Netto participatiegraad▪ Gemiddeld besteedbaar inkomen▪ Uitstroom per opleiding▪ Percentage werkloosheid▪ Sociaaleconomische status▪ Hoogopgeleide bevolking▪ Banen per sector▪ Voortijdig schoolverlaters▪ Digitale vaardigheden
 <ul style="list-style-type: none">▪ Leefbaarheidsscore▪ Ervaren leefbaarheid▪ Tevredenheid met woning▪ Ervaren gezondheid▪ Kwaliteit van de woning▪ Kwaliteit van de fysieke leefomgeving▪ Tevredenheid met het leven	 <ul style="list-style-type: none">▪ Living Planet Index▪ Fijnstof▪ Cumulatieve CO2▪ Hittestress▪ Wateroverlast

4.1 Verduurzaming van mobiliteit en infrastructuur

Startpunt

Bij het verduurzamen van mobiliteit en infrastructuur gaat het om circulariteit. het verminderen van het gebruik van fossiele brand- en grondstoffen, het terugbrengen van de uitstoot van gassen en fijnstof en het verminderen van geluid. Dat is goed voor natuur en klimaat, en voor de leefbaarheid en de gezondheid van inwoners. Duurzame mobiliteit en circulaire CO₂-neutrale infrastructuur zullen naar verwachting een steeds grotere vlucht nemen. Het (beroeps)onderwijs in Groningen speelt daar al op in met gespecialiseerde opleidingen op dit gebied. Bovendien kan het een aanjager zijn voor nieuwe economische mogelijkheden zoals op het gebied van waterstof.

Op het gebied van verduurzaming van de mobiliteit en de infrastructuur is al veel bereikt en bestaan ook nog ambitieuze doelstellingen. We hebben al de meest duurzame busconcessie van Europa met negentig procent CO₂ besparing, waarbij de helft van de bussen volledig zero emissie rijdt. Nationaal bestaat de doelstelling om alle OV-bussen in 2030 op elektriciteit of waterstof te laten rijden, waaraan wij gaan voldoen. Voor treinen, maar ook voor overige mobiliteit binnen de bebouwde kom, is het onze regionale ambitie om dit in 2036 gerealiseerd te hebben. Ook hier hebben we al meerdere stappen gezet in zero emissie vervoer met bijvoorbeeld de recente proef met een waterstoffrein en

verschillende andere voertuigen in de regio die al op waterstof rijden. Ook het realiseren van duizend laadpalen voor elektrische auto's is hier een voorbeeld van. Daarnaast worden ook in sectoren als de scheepvaart en de logistiek in onze regio al eerste stappen richting emissieloos vervoer gezet. Hetzelfde geldt voor de infrastructuur waar bijvoorbeeld gestart is met de realisatie van CO₂-neutrale rotondes en de toepassing van reflecterend asfalt.

Perspectief

Met het nationaal programma wordt een extra impuls gegeven en een versnelling gerealiseerd ten aanzien van het behalen van de doelstellingen van zowel het Rijk als de regio op het gebied van emissieloze mobiliteit en CO₂-neutrale infrastructuur zodat Groningen een koploper blijft in Nederland en er landelijk geprofiteerd kan worden van onze kennis en ervaringen. Hierbij zal speciale aandacht zijn voor de kansen die waterstof bieden. Daarbij wordt er ook gekeken naar de hiervoor benodigde ruimte qua wet- en regelgeving en de kansen die er liggen om een hefboomeffect te realiseren door middelen uit het nationaal programma te matchen met landelijke en Europese cofinanciering.

De effecten

	Economie	Werken & Leren	Leefbaarheid	Natuur & klimaat
Verduurzaming van mobiliteit en infrastructuur	+	+	+	++

4.2 Keten- en deelmobiliteit

Startpunt

Lange tijd was het vanzelfsprekend dat mensen met één vervoersmiddel van de ene naar de andere plek reisden. Mobiliteit wordt echter steeds flexibeler, duurzamer en gezonder en mensen reizen in toenemende mate via een 'keten' van vervoersmiddelen, bijvoorbeeld met de auto naar een P&R-terrein en vanuit daar verder met de trein, bus of (OV-)fiets. Voor het bevorderen van deze zogenaamde 'ketenmobiliteit' zijn de overstaplocaties waar reizigers van het ene vervoersmiddel op het andere kunnen overstappen cruciaal. Landelijk is deze trend van ketenmobiliteit ook opgenomen in het Toekomstbeeld OV 2040, als speerpunt voor de komende decennia om bereikbaarheid duurzaam te faciliteren. Groningen geldt hierbij als voorbeeldregio. Bij de overstaplocaties of *hubs* kunnen mensen gebruik maken van de aanwezige voorzieningen, zoals oplaadpunten of deelauto's en -fietsen. Ook kunnen hubs een cruciale rol spelen in het bereikbaar houden van voorzieningen die in de buurt gevestigd zijn, zoals een huisartsenpost, winkel, museum of bibliotheek. Vanwege de

krimp in buitengebieden, biedt de ontwikkeling van hubs met name in het dunbevolkte buitengebied een belangrijke kans om de bereikbaarheid van voorzieningen op peil te houden. Ook zorgen de hubs voor een verknoping van openbaar vervoer en vraagafhankelijk publiek vervoer waarmee ook mensen met afstand tot openbaar vervoer, ouderen en kwetsbare mensen kunnen komen waar ze willen komen. Hierbij kan ook de verdere ontwikkeling van autonoom vervoer een belangrijke rol gaan spelen. Met het Rijk zijn afspraken gemaakt om het concept van 'hubs', zoals gestart in Groningen en Drenthe, verder uit te werken in een concrete gezamenlijke uitvoeringsagenda en het concept op te schalen naar de rest van Nederland. Ook wordt de pilot op gebied van 'Mobility as a Service' - waar reiswensen voor allerlei vervoersmogelijkheden op maat te zoeken, te reserveren en te betalen zijn via één app - landelijk ondersteund.

Perspectief

Hubs spelen een centrale rol in het verbeteren van de bereikbaarheid van stad en ommeland. Vanuit het hub-programma van de noordelijke provincies en het OV-bureau wordt een basisniveau van voorzieningen op hubs gerealiseerd. Ook is er ruimte om een plus te realiseren, passend bij de specifieke situatie maar altijd gericht op de huidige en nieuwe reizigers. Dat is waar het nationaal programma een belangrijke rol kan spelen boven op de basis die provincies en OV-bureau realiseren. Hierbij kan onder meer gedacht worden aan uitbreiding van bestaande hubs of het aanleggen van voorzieningen om de hubs toekomstbestendig te maken. Dit zijn ook plekken waar uitgelezen kansen zijn voor slimme energieoplossingen en *smart grids*. Bovendien zijn het plekken waar juist een combinatie van verschillende voorzieningen voor werkgelegenheid kan zorgen voor mensen met afstand tot de arbeidsmarkt. Onder andere bij de hubs station Hoogezand-Sappemeer en station Scheemda spelen opwaarderingsvraagstukken waarmee bereikbaarheid van voorzieningen en leefbaarheid een sterke impuls kunnen krijgen. Juist op dit onderwerp is het noodzakelijk dat gemeenten en provincie de handen ineenslaan om elkaar te versterken. Er moet daarom verbinding worden gelegd tussen de lokale programmaplannen en dit thematisch programmaplan.

De effecten

	Economie	Werken & Leren	Leefbaarheid	Natuur & klimaat
Keten- en deelmobiliteit	+	0	++	+

4.3 Slimme mobiliteit

Startpunt

Het openbaar vervoer ontsluit een groot deel van het landelijk gebied, maar er zijn streken die niet of slechts beperkt zijn aangesloten op het OV-netwerk. Regulier (openbaar) vervoer is in die gebieden niet altijd rendabel. 'Autonoom vervoer' is een vorm van 'slimme mobiliteit' die daarvoor een oplossing kan bieden als (aanvullende) manier van vervoer. Daarnaast biedt het kansen voor het beter benutten van bestaande infrastructuur en het versnellen op lange afstanden. Bijvoorbeeld op het spoor in combinatie met nieuwe slimme technieken zoals ERMTS (spoorbeveiliging) of door de lucht met autonoom vliegen. Op dit moment wordt in de provincie al geëxperimenteerd met dit soort slimme, vernieuwende vervoersconcepten op alle vervoersmodaliteiten: land, water, lucht en spoor. We zijn hierin uniek in Europa. Zowel binnen Nederland als Europees zijn we de enige regio met projecten voor autonoom vervoer in alle vier de vervoersmodaliteiten. Denk daarbij aan tests met een autonoom rijdende shuttle in Scheemda, de bezorging van geneesmiddelen met drone op Schiermonnikoog en de eerste ritten in de provincie met een autonoom rijdende trein, zowel met als zonder passagiers. In veel gevallen leidt autonoom vervoer daarbij niet alleen tot meer flexibiliteit, maar ook tot een kortere reistijd en minder energieverbruik. In al deze gevallen wordt autonoom vervoer bovendien (waterstof-)elektrisch uitgevoerd.

Daarnaast zijn er binnen het werkveld van 'Smart Mobility' meer innovatieve toepassingen waarin in onze regio koploper is of waar voor onze regio grote kansen liggen, die nog niet volledig benut worden. Het gaat dan onder meer om concepten als 'Mobility as a Service', waarbij elke reiziger zijn eigen multimodale reisadvies op maat krijgt (zo snel, zo goedkoop of bijvoorbeeld zo duurzaam mogelijk). In Groningen loop al een proef met dit concept. En denk bijvoorbeeld ook aan slimme stoplichten, die de doorstroming veel beter regelen of aan de mogelijkheden die data tegenwoordig bieden voor slimmer logistiek door het bijvoorbeeld combineren van goederenvervoer met elkaar of zelfs met personenvervoer. Ook dit biedt kansen om het mobiliteitssysteem als geheel efficiënter en duurzamer in te richten, waardoor bijvoorbeeld net wel het doelgroepenvervoer in enkele kleinere dorpen in stand kan worden gehouden. En zeker niet alles is persé techniek. Zo zitten er ook veel kansen in de gedragskant, bijvoorbeeld door anders te gaan reizen of roosteren. Ook hier wordt landelijk naar ons als voorbeeld gekeken, omdat we in onze regio al ervaring hebben via Groningen Bereikbaar door onder meer roosters van een aantal scholen buiten de spits te laten beginnen. Maar denk bijvoorbeeld ook aan het voorkomen van reisbewegingen door meer op afstand te werken.

Perspectief

Met het nationaal programma worden innovatie en ontwikkelingen op gebied van autonoom vervoer en andere vormen van slimme mobiliteit verder gestimuleerd en ontwikkeld. Naast de bijdrage die dit kan leveren aan het verbeteren van de bereikbaarheid en daarmee aan de leefbaarheid van het buitengebied en ook aan de provincie als geheel, biedt het investeren in slimme mobiliteit-innovaties als autonoom vervoer ook grote kansen voor (de samenwerking tussen) het onderwijs en bedrijfsleven, bijvoorbeeld via de netwerkorganisatie hive.mobility. Op deze manier kan Groningen de rol als voorloper op het gebied van bijvoorbeeld autonoom vervoer in Nederland en Europa verder versterken en kunnen de zaken die wij hier testen en opschalen ook landelijk toegepast worden. De capaciteitswinst en energiebesparing die wij behalen op het spoor door het gebruik van autonome treintechniek is slechts één voorbeeld van een oplossing die één op één op alle spoorlijnen in Nederland voor grote winst kan zorgen. Dit maakt de verdere ontwikkeling van dit soort slimme mobiliteitszaken nadrukkelijk ook iets dat wij als Rijk en regio samen moeten oppakken. Het nationaal programma biedt de mogelijkheden en ook de wettelijke en juridische ruimte om dit versneld en uitgebreider te doen. Juist voor dit soort innovaties is dat van groot belang. En ook voor autonoom vervoer en andere slimme mobiliteitstoepassingen kan het goed gebruikt worden om weer cofinanciering vanuit landelijke en Europese middelen binnen te halen als hefboom.

De effecten

	Economie	Werken & Leren	Leefbaarheid	Natuur & klimaat
Autonoom vervoer	++	++	+	+

5. Van onderwijs naar kennis en vakmanschap

De verwachting is dat het werk en de gevraagde kennis en vaardigheden de komende jaren flink zullen veranderen. Deze veranderingen hebben impact op de manier waarop je mensen bekwaam maakt én houdt voor de arbeidsmarkt en maatschappij van vandaag en morgen. Groningen vormt daarop geen uitzondering. Sterker nog, de urgentie in Groningen is misschien nog wel groter dan elders. Dat heeft te maken met sociaaleconomische achterstanden en demografische ontwikkelingen zoals krimp en vergrijzing in delen van de provincie. Daarnaast biedt de provincie ook juist unieke kansen op het gebied van energietransitie, zorg en preventie, klimaatadaptatie en vrijetijdseconomie.

Nationaal Programma Groningen gaat de uitdaging aan om onze sterke kenniseconomie op het gebied van energie, zorg en klimaat te versterken én te verbinden met het vakmanschap van morgen. Daarom is binnen deze programmaliijn aandacht voor het onderwijs van de toekomst als voorbereiding op de banen van de toekomst. Dit betekent dat we inzetten op zowel bestaande als nieuwe leerconcepten, waarmee we de kansen op werk voor elke Groninger - jong of oud - vergroten. Het ontwikkelen van creatief vermogen ontwikkelen is daarin van belang om te komen tot innovatieve, weerbare en veerkrachtige inwoners, ook om flexibel op de arbeidsmarkt te kunnen bewegen.

Samen met overheden, kennis- en onderwijsinstellingen, bedrijven en werkgevers- en werknemersorganisaties zorgen we ervoor dat het traject van basisschool naar arbeidsmarkt soepel verloopt en dat elke Groninger beschikt over de juiste competenties om in te kunnen spelen op veranderend werk in een veranderende maatschappij. Daarbij is speciale aandacht voor een leven

lang ontwikkelen, ondernemerschap, duurzame inzetbaarheid, digitale geletterdheid en voor mensen met een achterstand tot de arbeidsmarkt. Met goed onderwijs en een passende baan krijgen Groningers de kans zichzelf te ontwikkelen en hun welbevinden een boost te geven. Wanneer we er in slagen meer Groningers duurzaam aan de slag te krijgen, kunnen we tegelijkertijd een grote inhaalslag maken met betrekking tot het inlopen van sociaaleconomische achterstanden in de provincie.

Met investeren in onderwijs wordt een belangrijke bijdrage geleverd aan de ambities van Nationaal Programma Groningen op het gebied van Werken en leren, Economie en Leefbaarheid. Zo dragen de investeringen op dit gebied bijvoorbeeld bij aan het verhogen van de netto participatiegraad en het opleidingsniveau en het verlagen van de (langdurige) werkloosheid, het aantal voortijdig schoolverlaters en de uitstroom per opleiding. In lijn daarmee kan (bij- of om)scholing positieve effecten hebben op de economie door een betere match tussen vraag en aanbod van werknemers en werkgevers. Ook draagt investeren in de continue ontwikkeling van Groningers bij aan indicatoren op gebied van Leefbaarheid zoals de tevredenheid met het leven en de ervaren gezondheid.

Inmiddels heeft een samenwerkingsverband van overheden, onderwijsinstellingen, sociale partners en bedrijven uit de regio zich verenigd in het Platform Regionale Arbeidsmarkt¹⁹. Dit platform heeft een integraal voorstel uitgewerkt voor de ambitie Werken en leren genaamd 'Werken aan Ontwikkeling'²⁰. Het voorstel is vastgesteld door de stuurgroep van het Platform Regionale Arbeidsmarkt en wordt aangeboden aan het Algemeen Bestuur van Nationaal Programma Groningen en Gedeputeerde Staten om te benutten bij de verdere invulling van het programma.

Aangezien de ambitie Werken en leren met name vorm krijgt via deze programmaliijn, maakt het voorstel 'Werken aan Ontwikkeling' integraal onderdeel uit voor de verdere vormgeving van deze programmaliijn. In dit voorstel van het Platform Regionale Arbeidsmarkt is een aantal maatregelen geformuleerd dat moet leiden tot een regio:

1. *Waarin meer mensen met goed werk meedoen;*
2. *Die sociaal en economisch sterker is;*
3. *Waarin een leven lang ontwikkelen vanzelfsprekend is;*
4. *Waarin de schotten binnen en tussen onderwijs, overheid en bedrijven zijn verdwenen;*
5. *Waarin talent ontwikkeld, behouden en aangetrokken wordt.*

¹⁹ Het Platform Regionale Arbeidsmarkt bestaat uit alle gemeenten in de arbeidsmarktregio Groningen, de provincie Groningen, het UWV, sociale partners (VNO-NCW MKB Noord, FNV en CNV), Hanzehogeschool Groningen, Rijksuniversiteit Groningen, Alfa College, Noorderpoort, Drenthe College, Onderwijsgroep Noord, De Hoven en Engie.

²⁰ Platform Regionale Arbeidsmarkt, Werken aan Ontwikkeling, mei 2020.

De maatregelen in 'Werken aan Ontwikkeling' dragen bij aan de scholing en ontwikkeling van onze inwoners gedurende alle fasen in hun leven: van de vaardigheden en het leesplezier van jonge kinderen tot en met de duurzame inzetbaarheid van oudere werknemers. Ook dragen de maatregelen bij aan de ontwikkeling van kennis en een grotere impact voor bedrijven in onze regio. Een belangrijk kenmerk van het voorstel is dat de traditionele schotten binnen en tussen onderwijsinstellingen, (leerwerk)bedrijven, sectoren, overheden en maatschappelijke organisaties doorbroken worden en scholing en ontwikkeling dichtbij inwoners wordt georganiseerd.

Samen met het Platform Regionale Arbeidsmarkt, het Akkoord van Groningen²¹, de gemeenten en de provincie wordt dit thema verder uitgewerkt. Binnen deze programmaliijn investeren we in de 'plus' op reguliere activiteiten. Hierbij wordt specifiek gekeken naar de mogelijkheden van bijvoorbeeld een verlengde schooldag in het primair onderwijs. Daar liggen duidelijke koppelkansen met de programmaliijn 'Gezondheid: meer gezonde jaren' door al op jonge leeftijd in te zetten op preventie.

Indicatoren

De initiatieven die uitgevoerd worden onder deze programmaliijn moeten bijdragen aan indicatoren die hieronder per ambitie genoemd staan.

²¹ Het Akkoord van Groningen is een samenwerkingsverband van kennisinstellingen en overheden om de kennisinfrastructuur en de innovatie in Groningen te stimuleren. De volgende partijen zijn aangesloten bij het Akkoord van Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Universitair Medisch Centrum Groningen, Hanzehogeschool Groningen, Alfa College, Noorderpoort, Gemeente Groningen en provincie Groningen.

6. Groningen als fijne leefomgeving

Elke Groninger profiteert direct van een fijne leefomgeving. Daarom werken we binnen deze programmalijn aan een goede en gezonde leefomgeving, voor nu en in de toekomst. We gaan aan de slag met stads- en dorpsvernieuwing en doen dat zowel op fysiek als sociaal vlak. Nationaal Programma Groningen biedt op lokaal niveau een uitgelezen kans om boven op de versterkingsoperatie en schade-herstel een inhoudelijke 'plus' te realiseren door versterking op te schalen naar stads- en dorpsvernieuwing. Zo wordt Groningen niet alleen versterkt, maar komen de dorpen en wijken beter en sterker uit de versterking. En ook daar waar versterking niet (op grote schaal) plaatsvindt, verdienen Groningers een fijne leefomgeving en zetten we dus in op vernieuwing. Zodat het voor iedereen prettig leven, wonen en werken is in onze provincie.

De fysieke en sociale leefomgeving vormen twee zijden van dezelfde medaille: het een kan niet zonder het ander en de sporen kunnen (en moeten) elkaar versterken. Voor beide aspecten geldt echter dat de gemeenten primair aan zet zijn. Deze programmalijn vindt op lokaal niveau en waar mogelijk op regionaal niveau plaats. Dat laat onverlet dat de inzet vanuit de gemeenten op deze programmalijn raakt aan opgaven en programmalijnen waar de provincie primair aan zet is of een coördinerende of voorwaardenscheppende rol heeft. Lokale programma's zullen daarom doorlopend gespiegeld worden aan dit thematisch programma en vice versa, zodat initiatieven elkaar kunnen versterken. Op basis van de lokale programmaplannen van gemeenten kan in toekomstige actualisaties van dit programmaplan nader worden ingegaan op de precieze bijdrage die binnen de kaders van dit thematisch programma kan worden geleverd aan de 'plus' die via deze programmalijn gerealiseerd wordt.

Via deze programmalijn wordt met name bijgedragen aan indicatoren op de ambitie Leefbaarheid, zoals de tevredenheid met de woning, kwaliteit van de woning en van de fysieke leefomgeving. Op het gebied van de ambitie Natuur en klimaat zijn daarnaast koppelingen te maken met bijvoorbeeld een onderwerp als klimaatadaptatie, wat kan leiden tot minder wateroverlast en een grotere biodiversiteit. Via investeringen in de sociale leefomgeving zijn daarnaast ook duidelijke koppelingen met de ambitie Werken en leren. Investerings in de sociaal-maatschappelijke kant van dorpen en wijken waarbij onderwijs een centrale rol speelt, leidt in potentie tot een hogere netto participatiegraad, een hoger besteedbaar inkomen per huishouden en tot het verlagen van de uitstroom per opleiding en de werkloosheid.

Indicatoren

De initiatieven die uitgevoerd worden onder deze programmalijn moeten bijdragen aan indicatoren die hieronder per ambitie genoemd staan.

6.1 Fysieke leefomgeving

Als het om stads- en dorpsvernieuwing gaat, zijn primair de gemeenten aan zet. Zij werken op lokale schaal aan een fijne leefomgeving voor hun inwoners. De gemeenten zetten in op een regionale aanpak en waar mogelijk vindt een koppeling plaats met andere programmalijnen, zoals Ons Groninger landschap, bereikbaarheid en gezondheid. Veel vraagstukken spelen in meerdere gemeenten en soms ligt het dan voor de hand om via het thematisch programma een gezamenlijke aanpak te ontwikkelen.

De lokale stads- en dorpsvernieuwing kan versterkt worden door het te koppelen aan bovenlokale ruimtelijke programma's als het Erfgoedprogramma en het Zorg(vastgoed)programma²², die ondersteund worden met middelen uit Nationaal Programma Groningen, de provinciale Omgevingsvisie en andere provinciale programma's en trajecten. Stads- en dorpsvernieuwing wordt ook gekoppeld aan een veilige en gezonde leefomgeving, met oog voor milieuaspecten als het tegengaan van hinder en het bevorderen van een gezonde bodem en lucht. Ook ligt er een koppelkans met de opgave rond klimaatadaptatie, die immers alleen succesvol kan zijn als er een samenwerking tussen gemeenten, waterschappen, provincies en maatschappelijke instellingen en organisaties tot stand komt. Het Global Centre on Adaptation zorgt daarbij voor aanvullende (wetenschappelijke) kennis, waarbij het van belang is dat Groningse kennis wordt ingebracht en uiteindelijk als exportproduct kan worden vermarkt.

6.2 Sociale leefomgeving

In Groningen gaat automatisch veel aandacht naar de fysieke leefomgeving, maar de sociale aspecten hebben misschien nog wel een grotere invloed op hoe Groningers de leefbaarheid ervaren. Het sociaal welzijn en welbevinden van alle inwoners in Groningen en het sociale aspect van stads- en dorpsvernieuwing verdienen daarom bijzondere aandacht binnen Nationaal Programma Groningen. In deze programmalijn komen allerlei thema's samen, zoals de sociale en emotionele ondersteuning van inwoners, mogelijke gezondheidseffecten van de versterking in relatie tot stads- en dorpsvernieuwing, jeugd, vergrijzing en het voorkomen van eenzaamheid en intergenerationele armoede. Dit betekent ook dat met verschillende domeinen verbindingen moeten worden gelegd om binnen deze programmalijn een verschil te maken, zoals het onderwijs, de zorg en de culturele sector

²² Via het Zorgprogramma wordt veertig miljoen euro bijgedragen als cofinanciering voor de uitvoering van de zorgvisie 'Bevingsbestendige zorg in Groningen'. Het programma is gericht op een grootschalige en integrale herstructurering van zorgvastgoed in de regio.

en de pijler sociaal en gezondheid binnen het aardbevingsdossier.²³ We zoeken daarbij aansluiting bij andere programmalijnen die hieraan raken. Daarnaast creëren we samenhang tussen verschillende projecten en zorgen voor een structurele positieve impact op de leefomgeving van Groningers. Ook voor dit onderdeel geldt dat primair de gemeenten regievoerder zijn omdat zij op lokale schaal aan een fijne leefomgeving voor hun inwoners werken. Waar mogelijk wordt een koppeling gemaakt met regionale (ruimtelijke) programma's en initiatieven.

²³ De tafel sociaal en gezondheid is een bestuurlijk gremium waar vraagstukken inzake de sociale-, gezondheids- en mentale problematiek en leefbaarheid in het aardbevingsgebied besproken worden. Doel is om zicht te krijgen op de (omvang van de) sociale en gezondheidsproblematiek gerelateerd aan de gaswinning en de effecten hiervan voor de lange(re) termijn. Het streven van de tafel is om te bewerkstelligen dat gezonde en vitale burgers in het aardbevingsgebied kunnen (blijven) wonen, leven en werken.

7. Gezondheid: meer gezonde jaren

Meer gezonde jaren in Groningen, voor iedereen. Dat is wat we met elkaar willen en moeten bereiken. Voor een structurele verbetering van de brede welvaart van Groningers moet geïnvesteerd worden in de Groningers zelf. Gezondheid is immers een belangrijke voorwaarde voor sociale en economische deelname aan de samenleving. Al langere tijd zien we echter weinig vooruitgang op de kerncijfers voor gezondheid in Groningen. In de dimensie 'gezondheid' van de Brede Welvaartsindicator 2019²⁴ vormen 'Delfzijl en omgeving' en 'Oost-Groningen' - op respectievelijk plek negenendertig en veertig - de hekkensluiters en 'Overig Groningen' deelt de negende plek van onderen. De gezonde levensverwachting in Oost-Groningen en de regio Delfzijl is daarmee de laagste van Nederland. Om het tij te keren zetten overheden en regionale partners in Groningen al geruime tijd kleinschalig in op preventie door bijvoorbeeld het stimuleren van een gezonde leefstijl van jong en oud en het verbinden van de formele en informele zorgpraktijk. Om daadwerkelijk impact te hebben op gezondheid van alle Groningers is schaalvergroting op het gebied van preventie noodzakelijk. Deze schaalvergroting vormt de gewenste 'plus' op de reguliere investeringen die al gedaan worden.

In de provincie Groningen zijn de gezondheidsopgaven complex van aard en gaan over gemeentegrenzen heen. Zo wordt het Groningse platteland gekenmerkt door vergrijzing, ontgroening, krimp, een lage sociaaleconomische status en jongeren die na hun opleiding in de stad niet meer terugkeren naar de regio. Deze uitdagingen vragen veel van de lokale netwerken, (zorg)voorzieningen en inwoners van deze regio. Tegelijkertijd biedt het kansen om de regio Groningen als kenniscentrum op gebied van 'Healthy Ageing' te versterken en economische bedrijvigheid op dat gebied te stimuleren. Denk daarbij aan de ontwikkeling van innovaties op gebied van preventie, digitalisering van de zorg (eHealth, domotica, persoonlijke gezondheidsomgevingen)

²⁴ Bron: https://www.uu.nl/sites/default/files/190620_bwi_def.pdf.

en nieuwe manieren om de zorg te organiseren. Ook deze kansen staan in belangrijke mate in het teken van de noodzaak om de druk op het zorgsysteem te verminderen.

Om de (ervaren) gezondheid en tevredenheid van bewoners te verbeteren is een brede kijk op gezondheid nodig, die ervan uitgaat dat inwoners problemen zoveel mogelijk samen oplossen en dat professionele hulp (gepast) minder en later wordt ingezet. Het gaat daarbij om fysieke en mentale gezondheid, die grotendeels samenhangen. Vanuit de gedachte 'voorkomen is beter dan genezen' is preventie een belangrijke katalysator en de enige manier om daadwerkelijk het roer om te gooien in Groningen. Vanuit het Preventie Overleg Groningen ²⁵ (POG), waarin overheden, onderwijs, zorginstellingen en bewonersorganisaties verenigd zijn, wordt ingezet op zes thema's:

1. *Veilige en gezonde levensloop;*
2. *Veilige en gezonde leefomgeving;*
3. *Organisatie van preventie in de zorg;*
4. *Armoede en gezondheidspotentieel;*
5. *Gezonde werknemers, gezonde werkgever, duurzame arbeidsmarkt;*
6. *Gezonde burgerkracht.*

De aangesloten partners bij POG hebben een publieke verantwoordelijkheid in zorg, gezondheid, preventie, het sociale domein, onderwijs en onderzoek. Deze verantwoordelijkheid varieert van aanbod van zorg en preventie tot kennisontwikkeling tot het organiseren van initiatieven in de directe omgeving van inwoners. De zes thema's zijn in gezamenlijkheid geïdentificeerd, inclusief betrokkenheid van bewonersvertegenwoordigers in de provincie Groningen.

Bij deze programmalijn liggen koppelkansen met sociale en culturele initiatieven in wijken, dorpen en gemeenten, met wijkvernieuwing en het Leefbaarheidsprogramma van de provincie, met de programmalijn 'Van onderwijs naar kennis en vakmanschap' (arbeidsmarkt en digitalisering) en met de economisch sterke Groninger sectoren zorg en welzijn, ICT en kennis(intensieve dienstverlening). Ook zijn er koppelkansen met de eerdergenoemde plannen voor een verlengde schooldag in het primair onderwijs waar op jonge leeftijd kan worden geïnvesteerd in preventie en het bewerkstelligen van meer gezonde jaren.

Investerings op gebied van gezondheid dragen bij aan verschillende ambities van Nationaal Programma Groningen. In de eerste plaats leidt het op de ambitie Leefbaarheid tot een betere ervaren gezondheid en daarmee een grotere tevredenheid met het leven. Dit stelt inwoners bovendien in staat om volwaardig mee te kunnen doen in de maatschappij, wat kan leiden tot een hogere netto participatiegraad en daarmee tot een hoger opleidingsniveau, een hogere sociaaleconomische status en een hoger besteedbaar inkomen.

²⁵ Bij het Preventie Overleg Groningen zijn de volgende partijen aangesloten: Rijksuniversiteit Groningen, Universitair Medisch Centrum Groningen, Ommelander Ziekenhuis Groep, GGD, Menzis, Hanzehogeschool Groningen, Alfa College, Noorderpoort, Healthy Ageing Network Northern Netherlands, Vereniging Groninger Dorpen, alle Groninger gemeenten en de provincie Groningen.

De provincie stelt in het Leefbaarheidsprogramma het verbeteren van de brede welvaart ook centraal. - Daarin is als uitgangspunt opgenomen om als provincie op het sociaal domein verbinder en facilitator te willen zijn voor de overheden en organisaties die aan de uitdagingen werken.

De provincie wil hier graag een aanvullende rol spelen voor de partners. Dit uitgangspunt geldt ook voor het thematisch programma op deze programmalijn: de gemeenten zijn in de lokale programma's als eerste aan zet, vooral in regionaal verband. Samen met het POG en andere belanghebbenden wordt de komende periode nader bekeken op welke wijze binnen de kaders van dit thematisch programmaplan invulling gegeven kan worden aan de programmalijn 'Gezondheid: meer gezonde jaren'. Daarbij is speciale aandacht voor het opschalen van succesvolle projecten en initiatieven in de regio van inwoners en zorgverleners om ervoor te zorgen dat deze impact gaan hebben op de gezondheid van alle Groningers.

Indicatoren

De initiatieven die uitgevoerd worden onder deze programmalijn moeten bijdragen aan indicatoren die hieronder per ambitie genoemd staan.

 <ul style="list-style-type: none"> ▪ Bruto Toegevoegde Waarde ▪ Banen per sector ▪ Nieuwe vestigingen ▪ Investerings in materiële vaste activa ▪ Private R&D-investeringen 	 <ul style="list-style-type: none"> ▪ Netto participatiegraad ▪ Gemiddeld besteedbaar inkomen ▪ Uitstroom per opleiding ▪ Percentage werkloosheid ▪ Sociaaleconomische status ▪ Hoogopgeleide bevolking ▪ Banen per sector ▪ Voortijdig schoolverlaters ▪ Digitale vaardigheden
 <ul style="list-style-type: none"> ▪ Leefbaarheidsscore ▪ Ervaren leefbaarheid ▪ Tevredenheid met woning ▪ Ervaren gezondheid ▪ Kwaliteit van de woning ▪ Kwaliteit van de fysieke leefomgeving ▪ Tevredenheid met het leven 	 <ul style="list-style-type: none"> ▪ Living Planet Index ▪ Fijnstof ▪ Cumulatieve CO2 ▪ Hittestress ▪ Wateroverlast

8. Financiën

8.1 Thematisch budget

Voor Nationaal Programma Groningen is een startkapitaal beschikbaar van €1,15 miljard voor een looptijd van tien jaar. Met het vaststellen van het document 'Financiële opbouw Nationaal Programma Groningen' door de raden van gemeenten in het aardbevingsgebied en door Provinciale Staten, zijn deze middelen toebedeeld aan de verschillende onderdelen van het nationaal programma.²⁶ Hiermee is bepaald dat voor het thematisch deel van het programma tot 2023 een bedrag van €193,8 mln. beschikbaar is.²⁷

Van het thematisch budget is een bedrag van €38,8 mln. reeds bestemd. Dit gaat in totaal om negenendertig projecten die in 2018 en 2019 zijn gefinancierd en vallen onder het thematisch programma. Daarnaast is een deel van het thematisch budget gereserveerd voor de te maken programmakosten. Dit gaat om een reservering van maximaal één procent van het totale budget voor de gehele looptijd van het programma.²⁸ Dit resulteert erin dat voor de periode tot 2023 een besteedbaar budget beschikbaar is van €155,1 mln.

²⁶ [Financiële opbouw Nationaal Programma Groningen, december 2019](#) en [Aanvulling financiële opbouw, 2020](#). In de tekst van dit hoofdstuk zijn bedragen afgerond op één cijfer achter de komma, hierdoor treden mogelijk afrondingsverschillen op.

²⁷ Met het document '[Financiële opbouw Nationaal Programma Groningen](#)' was het thematisch budget vastgesteld op €173 mln. Hieraan zijn begin 2020 de projecten van de 'projectenlijst 2018' toegevoegd en de daarmee gemoeide middelen ter waarde van €20,8 mln. Zie hiervoor ook het document '[Aanvulling financiële opbouw](#)'.

²⁸ Dit betreft 1 procent van de €173 mln. dat met het document '[Financiële opbouw Nationaal Programma Groningen](#)' is vastgesteld (dus exclusief de toevoeging van de 20,8 mln. aan projecten uit 2018), wat resulteert in €1,73 mln.

Financieel overzicht thematisch programma tot 2023

Thematisch budget		€193,8 mln.
Reeds bestemde middelen:		
2018:	Thematische projecten	€20,8 mln.
2019:	Thematische projecten	€16,3 mln.
2020-2030:	Reservering programmakosten	€1,7 mln.
Totaal		€38,8 mln.
Beschikbaar		€155,1 mln.

In 2023 wordt het nationaal programma geëvalueerd en op basis van die evaluatie komt nog eens een bedrag beschikbaar voor het thematisch programma.

8.2 Financiële bandbreedte thematisch programma

In dit thematisch programmaplan worden verschillende programmalijnen onderscheiden. Het zwaartepunt van het thematisch deel van Nationaal Programma Groningen ligt op thema's die een provinciale aanpak behoeven. Dit gaat in de eerste plaats om het versterken van de economische structuur van de provincie via de programmalijn Economie, waar ook de energietransitie onderdeel van is. Daarnaast wordt stevig ingezet op de programmalijnen die raken aan landschappelijk gebruik, bereikbaarheid en onderwijs. Verder wordt mede op basis van de lokale programmaplannen van gemeenten gekeken welke bijdrage geleverd kan worden aan thema's als gezondheid en stads- en dorpsvernieuwing.

In de onderstaande tabel staan de budgetten die zijn gereserveerd voor de verschillende programmalijnen. Het gaat hier om richtinggevende reserveringen met ruimte voor flexibiliteit binnen de budgetten. Gezien de looptijd van het programma is deze flexibiliteit nodig om in te kunnen spelen op toekomstige ontwikkelingen en (onvoorziene) kansen te kunnen benutten. Eventuele wijzigingen worden in toekomstige actualisaties van dit programmaplan meegenomen.

De middelen uit dit thematisch budget van Nationaal Programma Groningen vervullen nadrukkelijk een hefboomfunctie. Dit betekent dat de middelen een investeringsbudget vormen bovenop reguliere financieringsstromen en mogelijkheden tot cofinanciering. Cofinanciering vanuit overheden, het bedrijfsleven en andere organisaties is noodzakelijk om de beoogde structurele veranderingen in Groningen mogelijk te maken. Voor alle projecten die onder het thematisch programma vallen, geldt daarom een minimale vereiste van vijftig procent cofinanciering op de totale begroting van een project.²⁹

²⁹ De exacte voorwaarden voor de cofinanciering worden nog uitgewerkt door het programmabureau en worden opgenomen in een latere actualisatie van het thematisch programmaplan.

Overzicht Financiële bandbreedte

Programmalijn	Percentage	Middelen (mln. €)
Toekomstbestendige economie	35	54,3
Ons Groninger landschap	20	31
Bereikbaarheid	15	23,3
Van onderwijs naar kennis en vakmanschap	15	23,3
Gezondheid: meer gezonde jaren	10	15,5
Een fijne leefomgeving (stads- en dorpsvernieuwing)	5	7,8
Thematisch budget	100	155,1

8.3 Thematische projecten 2018 & 2019

In 2018 is reeds gestart met de uitvoering van Nationaal Programma Groningen. Rijk en regio hebben toen een eerste €50 mln. besteed aan een aantal prioritaire projecten. Bij een deel van deze projecten speelt de provincie Groningen een rol in de coördinatie of uitvoering en daarom zijn die projecten begin 2020 aan het thematisch deel toegevoegd.³⁰ Dit betreft de volgende tien projecten met een totale waarde van €20,8 mln.

Overzicht Thematische projecten 2018

Nr.	Titel project	Bedrag (mln. €)
1	Versterken handelingsperspectief	0,163
2	Bijstand hulpverleners	0,200
3	Versterken slagkracht veiligheidsdiensten	0,371
4	Proceskosten leefbaarheidsprojecten provincie	0,426
5	Pilot karakteristieke panden Overschild	2,000
6	Lokaal initiatief	0,500
7	Interlevensbeschouwelijk team van geestelijk verzorgers	0,100
8	Cofinanciering testcentrum waterstof	1,000
9	Waterstofbussen en waterstof OV hub	4,000
10	Versterken Regionale Investeringssteun Groningen (RIG)	12,000
Totaal		20,760

In maart 2019 is vervolgens de bestuursovereenkomst van Nationaal Programma Groningen gesloten waarmee de eerste afspraken zijn gemaakt over het thematisch deel van het nationaal programma. Die overeenkomst voorzag de gemeenten in de aardbevingsregio en de provincie ieder van een zogenaamd trekkingsrecht van €15 mln. Deze trekkingsrechten vormden een 'voorschot' op de lokale en thematische budgetten die later zijn bepaald met het vaststellen van de Financiële opbouw Nationaal Programma Groningen. De provincie heeft met het trekkingsrecht van €15 mln.

³⁰ [Nationaal Programma Groningen, Aanvulling financiële opbouw, 2020.](#)

achtentwintig prioritaire projecten gefinancierd als onderdeel van het thematisch deel van Nationaal Programma Groningen. Deze projecten gaan over bovenregionale thema's en zijn in lijn met de hoofddoelstellingen van het programma.

De afspraken uit de bestuursovereenkomst en de projecten die gefinancierd zijn vanuit het trekkingsrecht maken dat inmiddels €16,3 mln. van het thematisch budget is besteed.

Overzicht Thematische projecten 2019

Nr.	Titel project	Bedrag (mln. €)
1	Aanwending expansie-energie, Chemiecluster Delfzijl (Syngas BioMCN)	0,500
2	Warmte Transitie Centrum Groningen	0,150
3	Chemport Innovation Centre	3,176
4	Innovatiemotor Groene Energie en Chemie	0,300
5	Digitale Top Groningen	0,025
6	Warmtetransport Eemsdelta - Groningen	1,000
7	Samen ZONder asbest	0,600
8	Zon op alle daken	0,050
9	Inzet energiecoaches Groninger Energiekoepel en Buurkracht	0,150
10	Opleiden en omscholen installateurs in de energietransitie	0,340
11	Joint fact finding 'Wind op Zee'	0,125
12	Leergang Oriëntatie Offshore Wind	0,031
13	Pilot autonome ERTMS-trein	0,500
14	Hive.mobility centre (Mobility Innovation Center)	0,500
15	Pilot Autonoom rijdende shuttle	0,250
16	Pilot Waterstoftrein	0,250
17	Natuurinclusieve akkerbouw Groningen	1,850
18	Adoptie precisielandbouw op Groningse bedrijven ((NP)PL-resultaten)	0,484
19	Pilot natuurinclusieve landbouw Midwolder Bouwten	0,150
20	Ontwikkeld landschap Middag-Humsterland	0,073
21	Uitwerken opgave Eemzijlen-spuil	0,250
22	Zorg Nabij	1,163
23	Pilot leven lang leren Energietransitie	0,340
24	EPI-kenniscentrum 2.0	0,425
25	Herbestemming en verduurzaming kerk Garmerwolde	0,210
26	Gezamenlijk GGD-project: emotionele en sociale ondersteuning inwoners	0,238
27	Lokale product- en restwarmteleiding Chemiepark	0,933
28	Hergebruik energie- en proceswaterstromen zuidelijk deel Chemiepark	0,211
29	Klimaatbiënnale ³¹	2,000
Totaal		16,271

³¹ De bijdrage aan de Klimaatbiënnale is onderdeel van de afspraken die zijn vastgelegd in *Een programma dat groeit*. Het is het enige project van het thematisch programma uit 2019 dat niet is ingebracht via het trekkingsrecht van de provincie.

9. Randvoorwaarden

Het programmakader, zoals vastgesteld door het Algemeen Bestuur en door gemeenteraden en Provinciale Staten, stelt zes randvoorwaarden waaraan de lokale en thematische programmaplannen moeten voldoen. Het Algemeen Bestuur toetst de programmaplannen aan het programmakader en daarmee ook aan de randvoorwaarden. Hieronder lichten we toe op welke wijze in dit thematisch programmaplan aan deze voorwaarden is voldaan. De toelichting op onderstaande randvoorwaarden wordt bij toekomstige actualisaties van dit programmaplan geüpdatet.

9.1 Participatie

In de aanloop naar de vaststelling van het programmakader hebben verschillende bijeenkomsten plaatsgevonden. waarin belangenorganisaties, bedrijven en maatschappelijk organisaties hebben meegedacht over en de inhoud van Nationaal Programma Groningen en input geleverd hebben op de thema's en ambities. Na vaststelling van het programmakader is met een groot aantal belanghebbenden gesprekken gevoerd over de nadere uitwerking van het programmakader en de bijdrage die zij daarin kunnen leveren. Enkele belanghebbenden hebben uit eigen beweging een advies geleverd aan het Algemeen Bestuur of aan bestuurders of medewerkers van provincie, gemeenten en programmabureau.

Van de opbrengst van al deze bijeenkomsten, gesprekken en adviezen, is gebruik gemaakt bij het opstellen van dit thematisch programmaplan. Het formuleren van de inzet op de diverse programmalijnen heeft in overleg met belanghebbenden plaatsgevonden. Daarbij hebben we aansluiting gezocht op de bestaande agenda's en visies uit de sectoren zelf.³² Ook is het

³² Er is onder meer gebruik gemaakt van de volgende agenda's en visies: de Industrie agenda Eemsdelta, Eindrapport industrietafel Noord-Nederland en het Strategisch Plan Chemport 2020-2024, het aanbod vanuit het Akkoord van Groningen, het briefadvies van SER Noord-Nederland, het kaderdocument Werken aan Ontwikkeling van het Platform Regionale Arbeidsmarkt, Position paper Perspectief voor goed boeren in Groningen van LTO-Noord.

programmmaplan gespiegeld aan de eerste uitkomsten van het onderdeel Touekomst, waarmee begin 2020 ideeën bij inwoners zijn opgehaald over hoe zij de toekomst van Groningen voor zich zien. Hiervoor is een eerste analyse van rode draden als basis gebruikt.

Zo is het thematisch programmmaplan geen verlengde van de provinciale beleidsagenda, maar levert het een plus die met belanghebbenden tot stand is gekomen en in samenwerking met – en vaak ook door – belanghebbenden tot uitvoering gebracht zal worden. Zoals in de inleiding aangegeven, stelt de provincie met dit programmmaplan de kaders en het ambitieniveau vast. Vanuit het thematisch programmmaplan worden (coalities van) belanghebbenden uitgenodigd, gestimuleerd en gefaciliteerd om met integrale programmaplannen en/of projectvoorstellen uitvoering en invulling te geven aan de kaders en ambities.

Voor het opstellen van de uitvoeringsparagraaf wordt nadrukkelijk weer contact met belangenorganisaties, bedrijven en maatschappelijk organisaties gezocht. Samen met het programmabureau wordt een check gedaan welke stakeholders van belang zijn bij de verschillende onderdelen en wie hebben aangegeven een rol te willen spelen bij de verdere uitvoering. In samenspraak met deze participanten wordt de uitvoeringsparagraaf vorm gegeven.

9.2 Integraliteit

In het thematisch programmmaplan is per hoofdstuk aangegeven met welke ambities uit het programmakader de betreffende programmalijn verbonden is. Daarnaast is koppeling tussen meerdere ambities in de uitvoering een voorwaarde om in aanmerking te komen voor middelen van het nationaal programma. Denk daarbij aan economie en vakmanschap (aansluiting onderwijs en arbeidsmarkt), maar bijvoorbeeld ook aan koppelkansen tussen landschap en economie (vrijtijdseconomie, landbouw) of economie en mobiliteit (verbeteren én verduurzamen van de infrastructuur).

Het programmakader stelt nadrukkelijk dat de integraliteitstoets plaatsvindt op het niveau van projectaanvragen: *'Wil een project bijvoorbeeld de economische ontwikkeling versterken, dan mag dat niet nadelig zijn voor de natuur of het klimaat. Bovendien moeten aanvragers in hun project duidelijk aantonen dat zij hebben nagedacht over hoe het project kan bijdragen aan alle ambities van Nationaal Programma Groningen.'* Bij het formuleren van programma's of projectaanvragen, zal hier nadrukkelijk aandacht voor zijn. Daarom hechten wij eraan belanghebbenden te betrekken bij het maken van plannen en ernaar te streven coalities te vormen. Door vroegtijdig samen te werken, is integraliteit in de uitvoering beter te organiseren.

9.3 Proportionaliteit

Het zwaartepunt van het thematisch programmaplan ligt in de economische pijler. Daarbij streven we nadrukkelijk naar economische *structuurversterking*. Dit is nauw verbonden met integraliteit: door opgaven in de volle breedte aan te vliegen en aan elkaar te verbinden, ontstaat een hefboomeffect. Over een aantal jaren moet het verschil te zien zijn: wat was er zonder het nationaal programma niet tot stand gekomen? We willen een stap voorwaarts maken. Bij programmaplannen en projectaanvragen kijken wij naar een integrale benadering: niet enkel zorgen voor een goed vestigingsklimaat voor nieuwe bedrijven of het stimuleren van een enkele sector of bedrijf, maar zorgen dat het werkgelegenheid oplevert voor de inwoners van Groningen en ecosystemen van kennis en innovatie tot stand komen. Hetzelfde geldt voor de andere programmalijnen waar de provincie vanuit het thematisch programma primair aan zet is. Het Groninger landschap wordt verbonden met grote opgaven op het gebied van onder andere klimaatadaptatie, biodiversiteit en energietransitie. Op zo'n manier dat het landschap aantrekkelijker wordt voor inwoners en bezoekers. Bij bereikbaarheid kijken we naar de grotere mobiliteitsvraagstukken en innovatieve toepassingen van een robuuste digitale infrastructuur.

Door het verbinden van de krachten van overheden, ondernemers, onderwijs en inwoners (triple- en quadruple helix) kan in het thematisch programma meer bereikt worden dan de som der delen: de plus van Nationaal Programma Groningen.

9.4 Samenhang

In de aanloop naar het thematisch programma is in contacten en overleggen met de verschillende gemeenten de wisselwerking tussen de programmaplannen gezocht. Omdat niet alle plannen tegelijk opgeleverd worden, is een zestal programmalijnen geformuleerd om daarmee de samenhang tussen de thematische en lokale programmaplannen aan de voorkant te borgen. Deze lijnen zijn in opdracht van het bestuur van Nationaal Programma Groningen door gezamenlijk opgesteld en zijn als leidraad voor dit thematisch programmaplan gebruikt.

Nadrukkelijk beperkt dit thematisch programmaplan zich tot kaders en vindt het opstellen van de uitvoeringsparagraaf op een later moment plaats. De kaders omvatten ook een toewijzing – in percentages – van het budget dat wij reserveren voor de verschillende programmalijnen. Met het reserveren van deze budgetten geven we enerzijds financiële zekerheid en duidelijkheid. Anderzijds behouden we de flexibiliteit om in te kunnen spelen op de inhoud van de lokale programmaplannen en de uitkomsten van Toukomst.

Bij het opstellen van de uitvoeringsparagraaf van het thematisch deel van Nationaal Programma Groningen vertalen we de samen met belanghebbenden, Rijk en gemeenten, de kaders en ambities naar concrete projecten. Bij regionale thema's speelt het programmabureau van Nationaal Programma Groningen een centrale rol om dit te faciliteren. Daarbij zoeken we continu naar het juiste schaalniveau om structureel effect te bereiken: lokaal, regionaal en/of provinciaal. Daarbij zal per programma en project bekeken worden welke inzet vanuit het thematisch programma opportuun en het meest effectief is. De provincie kan daarbij optreden als beleidsmaker, aanjager, verbinder, kennismakelaar, regievoerder of coördinator.

Met het Rijk wordt gewerkt om de samenhang en wisselwerking tussen nationale en regionale initiatieven te versterken. Er wordt verbinding gelegd tussen nationale en regionale programma's en landelijk en regionaal beleid. Dit kan in de volle breedte plaatsvinden, van de acquisitie van nieuwe bedrijven tot een thema als zorg. Daarbij wordt ook gekeken naar kansen om bijvoorbeeld regeldruk te verminderen of zo nodig beleidsregels aan te passen.

De provincie stelt het thematisch programmaplan op en de gemeenten de lokale programmaplannen. Uiteindelijk is Nationaal Programma Groningen echter één programma. Daarom zoeken we voortdurend afstemming met elkaar. Zo voorkomen we dat we niet langs elkaar heen werken.

9.5 Toekomstbestendigheid

Initiatieven moeten een vliegwieleffect hebben en zelfstandig kunnen blijven voortbestaan, dus ook na financiering vanuit Nationaal Programma. Met andere woorden: Nationaal Programma Groningen moet met incidentele middelen een structureel effect bereiken. Dit uitgangspunt vormt de basis van de kaders en ambities in dit thematisch programmaplan en zal ook dienen als toetssteen voor nog te ontwikkelen uitvoeringsprogramma's en -projecten. We zoeken met belanghebbenden, Rijk en gemeenten naar *game changers*, waarmee we voor de lange termijn het verschil kunnen maken. In de economische pijler wordt geen impuls beogd, maar een structuurversterking of een systeemverandering. Daarbij speelt duurzaamheid in de breedste zin van het woord een belangrijke rol.

9.6 Cofinanciering

De opgaven en ambities in dit thematisch programmaplan zijn te groot om alleen met middelen vanuit Nationaal Programma Groningen te kunnen realiseren. De middelen uit het programma vervullen nadrukkelijk een hefboomfunctie en zijn daarmee altijd aanvullend bovenop reguliere financieringsbronnen en mogelijkheden tot cofinanciering vanuit overheden, het bedrijfsleven of andere organisaties. Dat maakt cofinanciering niet alleen een voorschrift, maar een voorwaarde voor succes. Daarbij geldt een cofinancieringseis van minimaal vijftig procent van de totale begroting van een project. We kunnen alleen het verschil maken als we er samen de schouders onderzetten: procedureel, in de uitvoering én in investeringen.

De cofinancieringseis zien wij dan ook in directe relatie met participatie en toekomstbestendigheid. Door samen met overheden en belanghebbenden inhoud te geven aan het thematisch programmaplan en de bijbehorende uitvoeringsprogramma's en -projecten en daaraan een harde cofinancieringsvoorwaarde te stellen, ontstaat mede-eigenaarschap voor het nastreven van een structureel effect.

Wij kijken daarbij niet alleen naar private middelen, maar zoeken met betrokkenen ook actief naar aanvullende Europese financieringsbronnen en Rijksgelden. Zo past het initiatief van de EU om Groningen te bestempelen als Just Transition Fund-regio hier goed in. Wij streven een gezamenlijke inzet van het JTF en middelen van Nationaal Programma Groningen na op de terreinen van waterstof, de vergroening van de chemie, CO₂-reductie en de bijbehorende transitie op de arbeidsmarkt van de huidige fossiel-gedreven economie naar een nieuwe innovatieve, hernieuwbare economie. Daarnaast kan inhoudelijk aangesloten worden op de gebieden waarin fors geïnvesteerd moet worden volgens de 'Groeibrief' van het kabinet³³. Ook dat levert een goede basis om middelen van het Rijk en het nationaal programma te combineren. Verder wordt expliciet gekeken naar koppelkansen met de Regio Deals. Wij verwijzen hierbij ook naar hetgeen opgenomen is over Europese programma's en de unieke positie die Groningen daarin inneemt, in het hoofdstuk over de vergroening van de bedrijvigheid. We besteden hier in voorwaardelijke zin aandacht aan in de uitvoeringsparagraaf.

³³ Minister van Economische Zaken en Klimaat, Groeistrategie voor Nederland op de lange termijn, december 2019 (kenmerk CE-AEP / 19283606).

Bijlage

Tabel met hoofd- en subindicatoren per ambitie voor Nationaal Programma Groningen

Hoofdoelen Nationaal Programma Groningen	Type doel	Bron
Brede Welvaart	Hoofddoel	Combinatie van bronnen
Imago	Hoofddoel	n.t.b.
Economie	Type doel	Bron
Bruto Toegevoegde Waarde	Hoofddoel	CBS
Banen per sector	Subdoel	UWV
Nieuwe vestigingen (oprichtingen van bedrijven per 1.000 vestigingen)	Subdoel	CBS
Investerings in materiële vaste activa; bedrijfsgrootte, bedrijfstak	Subdoel	CBS
Private Research & Development investeringen	Subdoel	CBS
Werken en leren	Type doel	Bron
Netto participatiegraad	Hoofddoel	CBS
Gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden	Hoofddoel	CBS
Uitstroom per opleiding	Hoofddoel	DUO/CBS
Percentage (langdurige) werkloosheid (indicator Brede Welvaart)	Subdoel	CBS
Sociaaleconomische status	Subdoel	SCP
Hoogopgeleide bevolking (indicator Brede Welvaart) % midden- en hoger opgeleiden in de potentiële beroepsbevolking 15-75 jaar	Subdoel	CBS
Banen per sector	Subdoel	UWV
Voortijdig schoolverlaters	Subdoel	DUO/CBS
Digitale vaardigheden – Verschillende indicatoren m.b.t. toegang, gebruik en faciliteiten internet (12 jaar of ouder)	Subdoel	CBS

Leefbaarheid	Type doel	Bron
Leefbaarheidsscore	Hoofddoel	CBS Leefbarometer
Ervaren leefbaarheid (Panel Groningen)	Subdoel	Panel Groningen
Tevredenheid met woning (indicator Brede Welvaart) op COROP niveau	Subdoel	WOON
Ervaren gezondheid	Subdoel	GGD
Kwaliteit van de woning (indicator Brede Welvaart)	Subdoel	CBS
Kwaliteit van de fysieke leefomgeving (indicator Brede Welvaart)	Subdoel	CBS
Tevredenheid met het leven (indicator Brede Welvaart)	Subdoel	CBS
Natuur en klimaat	Type doel	Bron
Living Planet Index (biodiversiteit, indicator van Brede Welvaart)	Hoofddoel	CBS
Fijnstof	Subdoel	RIVM
Cumulatieve CO ₂ (-equivalenten) emissies (indicator Brede Welvaart)	Subdoel	CBS
Hittestress	Subdoel	n.t.b.
Wateroverlast	Subdoel	n.t.b.

Colofon

Fotografie & ontwerp

Provincie Groningen

Teksten

Medewerkers provincie Groningen

Dit thematisch programmaplan is opgesteld door de provincie Groningen en op [PM] vastgesteld door Provinciale Staten.